

EXPORT NOVECENTO

Szekció: “A modern építészet nyomában”

Szerzők: Pokol Júlia, Dávid Dóra

Konzulens: Vasáros Zsolt DLA

Tartalom

ABSZTRAKT.....	4
ABSTRACT.....	6
Novecento Exported.....	6
BEVEZETŐ - ASZMARA, ERITREA	7
ERITREA RÖVID TÖRTÉNETE.....	9
A TÉMA AKTUALITÁSA	10
POLITIKAI ÉS GAZDASÁGI HÁTTÉR - EURÓPA.....	11
A GYARMATI ÉLET KIALAKULÁSA ÉS ASZMARA LÉTREJÖTTE.....	14
1905-1935	14
1935-1941 – A modernista Aszmara felépülése	15
Várostervek.....	16
ÉLET ASZMARÁBAN, AZ ASZMARA-VÍZIÓ.....	17
SZAKIRODALMI ÖSSZEFOGLALÓK	18
Asmara - Africa's secret modernist city	18
2. Belgrade - ETH Studio Basel Research on Urban Transformaiton	19
<i>Az informális stabilitása</i>	20
<i>Epilógus: A valóság szülte városrajz</i>	21
3. ETH - NAIROBI KENYA - MIGRATION SHAPING THE CITY.....	22
A nemzeti identitás felépítése	25
4. OASE #82 - L'Afrique c'est chic	26
Építészet és tervezés Afrikában 1950-1970.....	26
Kolonialista/Posztkolonialista tipológiák	26
<i>Hogyan tovább?</i>	27
<i>Portugál építészek Afrikában</i>	28
<i>Gyarmati városkép és szegregáció</i>	29
5. Ordasi Zsuzsa „MUSSOLININEK MINDIG IGAZA VAN”	30
A modern építészet néhány kérdése Mussolini Olaszországában.....	30
5. Vittorio Santoianni con tutor Prof. Rolando Scarano, Il razionalismo nelle colonie italiane 1928-1943 - La nuova architettura delle Terre d'Oltremare	35
Modernista irányzatok Olaszországban	40
Novecento	40
Razionalismo.....	40

Futurismo	40
ASZMARA KIEMELKEDŐ ÉPÜLETEI	42
A futurista	44
A Novecento	45
Kitekintés - ‘ <i>export novecento</i> ’ a korabeli Magyarországra	55
Az UNESCO Világörökségi célkitűzéseiről	73
Védelmi és igazgatási előírások	74
Az UNESCO döntésének jelentősége számunkra	74
HELYI KEZDEMÉNYEZÉSEK AZ ÖRÖKSÉG VÉDELMEÉRE	75
Az Asmara Heritage Project	75
KONKLÚZIÓ	77
1. ARCHÍVUMKUTATÁS - feltáratlan körülmények tisztázása	80
2. TEREPMUNKA - a jövőbeli lehetőségek feltérképezése	81
BIBLIOGRÁFIA	83
Adatbázisok, internetes források	83
Nyomtatott szakirodalom	84
TANULMÁNYOK:	86

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretnénk megköszönni Vasáros Zsolt tanár úrnak a támogatását kutatómunkánk elvégzése és dolgozatunk megírása során. Köszönjük a bizalmat, amivel felénk fordult, hogy részt vehettünk és vehetünk egy ilyen nagyszerű téma felfejtésében, a kitartását, amivel bátorított minket, és hogy a koncepció megalkotásától az utolsó lábjegyzetig mindenben számíthattunk rá.

A szerzők

ABSZTRAKT

Export Novecento

A 19.-20. század fordulója és a 20. sz. első fele az Európai politikai színtéren a nacionalizmus virágzását, az újkori imperializmust, a gyarmatbirodalmak világát és az első világháborút, majd a szélső jobb oldali, fasiszta ideák elterjedését jelentette. Ebben a közegben alakult ki a modern mozgalom, mely számos baloldali eszmét zászlajára tűzött - filozófiája, formai megoldásai átjárták a gyarmattartó társadalmakat is. Az afrikai kolóniákon számos épület, városrész, város jött létre a modern építészet szellemében, ezek közül dolgozatunkban első sorban az olasz gyarmatbirodalomhoz tartató Eritrea fővárosával, Aszmarával foglalkozunk.

Miközben Németországban a nemzetiszocialista rendszer akadályozta a Bauhaus működését, Asmara modern városrésze Mussolini megbízásából épült 1937-től kezdve. Most, majd' száz év elmúltával rengeteg kérdés merül fel az immár helybeliek által használt, tisztán modern, expresszionista, futurista várossal kapcsolatban: az építés helyén teljesen idegen és előzmény nélküli épületek felhúzása csupán az elnyomó rendszer egy megnyilvánulása volt, annak hegemoniáját hirdette? vagy az építészek valóban hitték, hogy a modern egyetemesen jó megoldásokat adhat a világ bármely pontján? esetleg csupán kihasználták, hogy a kritikusaik számára érdektelen Afrikában megvalósíthatják legmerészebb ötleteiket is? kísérletezés volt ez, hogy bővítsék építészeti eszköztárukat, s majd később felhasználják tapasztalataikat európai karrierjük során? megpróbálták a modernt annak a helynek a "képére szabni", ahol építenek, figyelembe venni klimatikus adottságokat, használtak tradicionális, jól bevált elemeket? befolyásolta ez a későbbi építészeti fejlődést a környezetében, és ha igen, milyen eredménnyel?

Dolgozatunkban Aszmara építészeti kincseit, a város kialakulását és mai állapotát elemezzük, valamint megpróbáljuk kideríteni, mi miatt merült majdnem teljes feledésbe ez az időben megrekedt tér. Ezen felül kísérletet teszünk egy lehetséges tanulmányút kutatási programjának kidolgozására is.

ABSTRACT

Novecento Exported

At the turn of the 19th and 20th centuries and the first half of the 20th century the European political stage was defined by flourishing nationalism, new imperialism, the world of colonial empires, the first world war and the spread of far-right ideas and fascism. The modernist movement evolved amongst these elements, and emphasized quite a few leftist principles – its philosophy and formal appearance had spread throughout the societies of the colonial empires as well as elsewhere in the western world. A good number of buildings, districts and cities were built in African colonies featuring modernist architecture, of which we are focusing on Asmara, the capital of the Italian colony Eritrea.

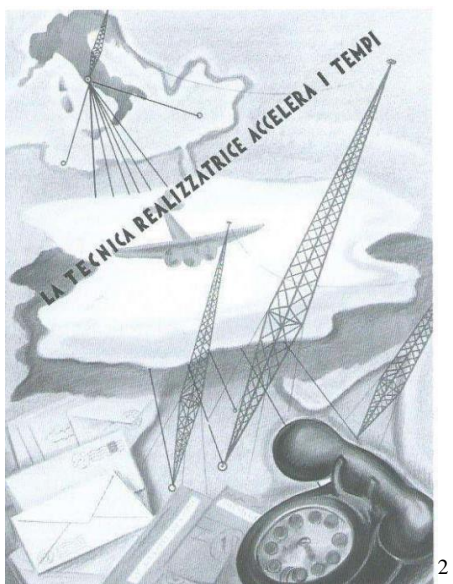
Meanwhile in Germany the national-socialist system blocked Bauhaus, the modern district of Asmara was created by the orders of Mussolini from 1937. Nowadays, almost 100 years later these purely modernist, futuristic, expressionist buildings raise a number of questions: was the construction of these buildings on a land where they had nothing like them the demonstration of the coloniser's power, showing off its hegemony? or did the architects truly believe that modern is a universal, adequate solution everywhere across the globe? or did they just use the opportunity to realise all their daring ideas, far away in Africa, without having to fear the criticism at home? was it an experiment to broaden their architectural tools and to later use the experience in their European careers? did they attempt to fit modern to suit the features of the place they were building for, did they consider climate or use traditional elements? did these modernist buildings influence the architectural development of the area later on?

In our research we focus on the architectural heritage of Asmara, as well as its evolution and its current state. We'll try to find the reason why the frozen modernist city is now almost completely forgotten and, in addition to all these, we attempt to elaborate a research program for a possible field trip of discovering Asmara.

BEVEZETŐ - ASZMARA, ERITREA

Kutatásunk tárgya a kelet-afrikai Eritrea fővárosa, Aszmara. Az ország a Vörös-tenger partján fekszik, északon Szudánnal, délen Dzsibutival és Etiópiával határos - ez Afrika, s egyben a világ egyik legszegényebb és legelszigeteltebb országa (politikai elszigeteltsége Észak-Koreáéval hasonlítható össze).

Aszmara viszont egy érdekes színfoltja a világ építészeti térképének, amit az olasz gyarmati uralomnak, az 1890-1941 közötti időszaknak köszönhet. Ekkor ugyanis az egyesített Olaszország a világháborúkat megelőző gyarmatosítási versengésben Eritreából kiindulva tervezte kialakítani afrikai gyarmatbirodalmát, és ennek az ambíciónak megfelelően hatalmas befektetések árán építette fel a fővárost, ahol a környezetétől és a természetes fejlődéstől teljesen idegen módon egy egyedülállóan egységes modernista városszövet jött létre. Maga a város is csak 1896 és 1913 között, az olasz és európai kereskedelmi útvonalak kiépítésével jön létre, majd elindul az iparosítás és az infrastruktúra kiépítése.¹

¹ Anderson, Sean: Modern Architecture and its Representation in Colonial Eritrea, An Invisible Colony

² u.o.

Az építészeti közélet napjainkban kezdett érdemben foglalkozni ezzel az egyedülálló jelenséggel, mivel 2017 nyarán, 12 év várakozás után felkerült az UNESCO Világörökségek listájára.³ A jelölését követően számos internetes újságcikk és helyi szervezetek által útjára indított publikáció látott napvilágot⁴, melyek számos jelentős kérdést felvetnek a várossal és kialakulásának körülményeivel kapcsolatban. Érdeklődésünket a tavalyi TDK-n az Ipari és Mezőgazdasági Épülettervezési Tanszék által indított Modern Afrika szekcióban feldolgozásra javasolt témák között keltette fel, majd milánói tanulmányaink során a téma és a szakirodalom elérhető közelségbe került hozzánk.⁵

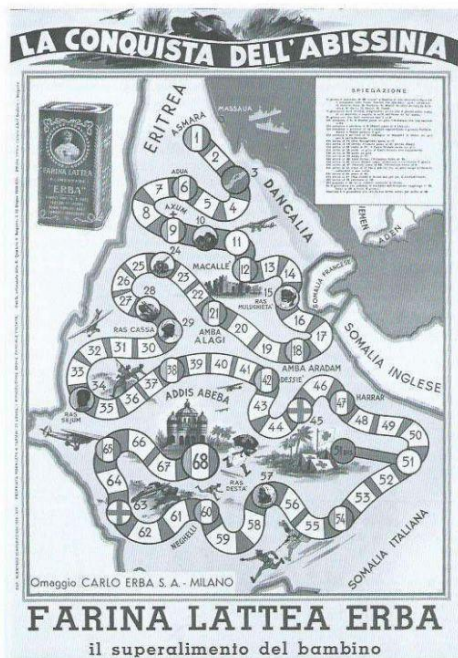
³ <http://whc.unesco.org/en/list/1550>

⁴ Pl. lásd: <http://www.economist.com/blogs/prospero/2016/07/architecture-eritrea>;
<http://www.washingtontimes.com/news/2007/sep/15/eritreas-futurist-secret/>;
<http://edition.cnn.com/2016/03/17/design/asmara-eritrea-modernist-city/>;

⁵ A szerzők a 2017/2018-as tanévben Erasmus ösztöndíjjal folytattak tanulmányokat a Politecnico di Milano egyetemen

ERITREA RÖVID TÖRTÉNETE

A mai Eritreát alkotó terület történetét folyamatos hódítások, visszahódítások és hatalmi harcok jellemzik. Az olasz gyarmatosítás előtti állandó konfliktusok miatt egy Afrikában egyedülállóan színes etnikai és kulturális összetételű országgá vált. Az olasz fennhatóságot a Szövetséges erők oldalán harcoló britek váltották fel 1941-ben, majd tíz év mandátumi idő után majd 1952-ben az ENSZ autonóm régióvá nyilvánította az Etióp Föderáción belül.

6

Az 1993-ban kikiáltott függetlenségig eltelt idő szintén konfliktusokkal volt terhes, folyamatos elszakadási kísérletek, ezek megtorlásai, a törzsi csatározások lehetetlenné tették az ország modernizációját és fejlődését, ami a hön áhitott elszakadás után sem indult meg. Ennek következtében a lakosság kivándorlási rátája azóta sem csökkent, az alapvető emberi jogok és lehetőségek hiánya miatt az eritreaiak Szudánba, Etiópiába, Jemenbe, Egyiptomba vagy Izraelbe vándorolnak.⁷

⁶ Anderson, Sean: Modern Architecture and its Representation in Colonial Eritrea, An Invisible Colony 87. És 193. oldal

⁷ Forrás: The CIA World Factbook (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/er.html>)

A TÉMA AKTUALITÁSA

Egyetlen olyan belső eritreai kezdeményezés van, ami felhívhatja a világ figyelmét az országra, ez pedig a modern építészeti örökségük megóvására és bemutatására tett erőfeszítéseik, melyek az UNESCO listájára kerüléssel, 2017 július 4-én elérték egyik céljukat⁸. Kutatásunk aktualitását többek között ez az esemény támasztja alá, illetve az, hogy emiatt az Európai Unió is elindított egy programot az építészeti értékek megőrzésére.⁹

Itt is megemlíthetjük személyes kötődésünket, hiszen a Politecnico di Milano az egyik első intézmény, amely csatlakozott az EU-s rekonstrukciós programhoz, így mindkét felsőoktatási intézmény, ahol tanulmányainkat folytattuk kötődik a kutatásunk tárgyához, és remélhetőleg teret tud biztosítani annak, hogy a későbbiek során mélyrehatóbb vizsgálatokat is folytathassunk.

⁸ Cultural Assets rehabilitation Project (CARP), Asmara Heritage Project (AHP)

⁹ Részletekért lásd: https://eeas.europa.eu/delegations/eritrea/19284/history-will-be-revived-asmara-africas-modernist-city-one-astonishing-cutting-edge_en

POLITIKAI ÉS GAZDASÁGI HÁTTER - EURÓPA

A XIX. sz. második felében a tartós konjunktúrát követően visszaesés következett be Európa gazdaságában, holott a század közepe a tudományos és második ipari forradalom kiteljesedésével jelentős életszínvonal-emelkedést hozott a társadalomnak. A nemzeti összetartozás, nemzetállam fogalmai a ebben a korszakban terjedtek el Európában, aminek következtében a mindennapi politikai életben előtérbe került a nosztalgiával átitatott közös történelmi múlt, a közös hagyományok és a nemzet felemelkedésének fontossága, annak ellenére, hogy a korabeli európai monarchiák népessége meglehetősen heterogén etnikai összetételű volt. A német és az olasz egység (1871 és 1870) létrejöttével ez a két nagy, kulturálisan összetartozó, de előtte apró egységekből álló terület is alkalmazkodott a kontinens átalakulóban lévő politikai berendezkedéséhez.

A figyelem ebben az időszakban fordult az addig alig gyarmatosított Afrika felé, ahol még nem voltak kijelölve európai hatalmi szférák. Az érdeklődésnek előfeltétele volt, hogy a 19. sz. közepén bátor felfedezők, pl. Livingstone, Speke és Burton feltérképezték Belső- és Dél-Afrikát, mely terület előzőleg abszolút *terra incognita* volt Európa számára. A felfedezők leírásai Afrika mérhetetlen erőforrásairól nem kerültek el a nagyhatalmak figyelmét sem.

Ez a tudás, a növekedő nyersanyagigény és a vágy, hogy a nemzetek globális jelentőségüket kiterjesszék, elindították a XIX.sz. végi gyarmatosítási hullámot Európában, amibe a korábbi gyarmatosítók (Nagy-Britannia - India, Észak-Amerika; Franciaország - Algéria 1830, Indokína, Spanyolország és Portugália- Dél-Amerika) mellett új nagyhatalomként beszállt Németország és Olaszország is. A franciák hatalmas szaharai területeket vontak ellenőrzésük alá a már hozzájuk tartozó Algéria mellett, Nagy-Britannia Egyiptomban alakított ki jelentős befolyást, mivel ez biztosította nekik legfontosabb gyarmatukhoz, Indiához vezető védvonalrendszerét. A gyarmati kérdés európai tárgyalóasztaloknál rajzolt térképeken alakult, és meghatározó jelentőségű volt a nemzetek közötti erő- és tekintélyviszonyokban.

Az "új" országok meg akarták erősíteni jelentőségüket és külpolitikai helyzetüket, így nagy erővel dobták be magukat az afrikai területekért folytatott küzdelembé, de értelemszerűen tapasztalat és korábbi támaszpontok híján lassabban tudtak, és csak kisebb területeket szerezni, mint a tapasztalt gyarmatosító országok.

Az olaszok először 1869-ben jelentek meg Eritreában, amikor is egy genovai hajózási társaság tulajdonába került Assab település a Vörös-tenger partján. A választás azért esett erre a területre, mert fontos hajózási útvonal mentén feküdt. A társaság tulajdonát hamarosan megvásárolta az olasz állam, és elkezdte növelni az ellenőrzése alatt álló partvidéki területeket - 1890 újév napján nyilvánították Eritrea mai területét olasz gyarmattá.

Az ezt követő kb. két évtized folyamán Olaszország afrikai jelenlétének biztosításán túl nem volt nagy jelentősége a kolóniának, az ország vezetői első sorban önellátó mezőgazdasági területként tekintettek rá, ami képes volt részben felszívni az egyre gyarapodó munkanélküli tömeget. A területfoglalások komoly összetűzésekhez vezettek a helyi lakossággal, ami miatt a

¹⁰ Forrás: The World Financial Review

gyarmatosítók kompromisszumokra kényszerültek kezdeti terveikhez képest ¹¹; a sorozatos problémák miatt az olasz lakosság folyamatosan megkérdőjelezte a gyarmat fenntartásának létjogosultságát. Az elégedetlenséget tovább növelte, hogy Eritrea területe korántsem bővelkedett természeti erőforrásokban, így a gyarmat mezőgazdasági és ipari kiaknázása nem hozott hasznot. Ennek ellenére az olasz állam nem adta fel a területet, bár Eritrea sokkal inkább jelentett pénzügyi bizonytalanságot és veszélyforrást a római döntéshozók számára, mint kiaknázható tartalékot.

¹¹*Denison, Edward; Yu Ren, Guang; Gebremedhin, Naigzy: Asmara - Africa's Modernist City. 27. oldal*

A GYARMATI ÉLET KIALAKULÁSA ÉS ASZMARA LÉTREJÖTTE

1905-1935

A főváros kialakítása az 1890-es évek végén kezdődött a 2000 m-nél is magasabban fekvő Aszmarai Fennsíkon felépített erődítéssel, amit az akkori kormányzó után Fort Baldisserának neveztek. Ennek a közelében volt már egy, a telepések és őslakosok által lakott erődített település, Campo Cintato, de Fort Baldissera stratégiailag sokkal kedvezőbb helyzetben volt.¹²

Aszmara és a gyarmati élet fejlődése a katonai kormányzatot felváltó civil kormányzat létrehozásával indult meg a 20. sz. első évtizedében. Az első jelentős nem-katonai épület a Kormányzói Palota volt, ami 1905-ben épült neo-klasszikus stílusban. Három évvel később fogadták el az első kidolgozottabb városépítészeti tervet a város további növelésére, amely lefektette a merőleges utcarendszert és az ideológiai alapokat, miszerint az őslakosok és az európaiak által használt területeket el kell különíteni egymástól. A zónák kialakításánál a terv figyelembe vette a már meglévő elemeket is. Az első zóna, amit kizárólag az európai lakosságnak rendeltek, a meglévő erődítmény és a kormányzói palota körül volt, a második zóna volt a “kevert terület”, ahol az európaiak a helyi lakossággal érintkezhetek, illetve ahol az arabok, zsidók lakhattak a meglévő piac környékén lett kijelölve, illetve a helyi lakosság számára elkülönített lakóterület a helyiek számára fontos ortodox templom helye és a meglévő Arbate Asmara falu volt. A negyedik zóna tartalmazta az ipari területeket.

Városközpontként egyértelműen a piac környéke kezdett formálódni, és emellett ment el a várost átszelő főút, a későbbi Viale Mussolini. A másik irányú főút nyomvonala a Mai Bela nevű folyó kiszáradt medre lett később, az 1930-as évek végén.

Ez a kezdeti városterv egy egyedülálló példa arra, hogy a gyarmatosító hatalom a fasiszta, rasszista alapokon nyugvó fejlesztési elképzeléseit hogyan valósítja meg úgy, hogy közben figyelembe veszi az adott területen már meglévő fizikai és társadalmi elemeket, nem azok eltörlésével kezdi a telepítést.¹³

¹² U.o. 37. oldal

¹³ U.o. 40-43

Az ekkor kijelölt irányvonalak mentén kezdődött meg az alapvető infrastruktúra kialakítása telefonhálózattal, kutak ásásával, postaállomásokkal, vasútvonallal, templomokkal és iskolákkal.

A következő évtized várostervei mind magukban hordozták a szegregációt, az európai zóna minden irányú növelését javasolták kellemes, nagyvonalú városi terekkel, míg az őslakosok számára alultervezett, szűk és rosszul használható tervekkel álltak elő. Már a Mussolini előtti olasz kormányzat is azzal számolt, hogy olaszok tízezrei fognak a gyarmaton élni, és az utcahálózatot, a terek méretét és a lakóterületek kiterjedését is erre tervezték már nagyon korai fázisban; az európai zónán belül kellemes és funkcionálisan jól használható városi szövet létrehozásában gondolkodtak, ami az olaszokat az otthoni környezetre emlékeztethette, sőt, az otthoni környezet továbbfejlesztésének lehetőségét is látták benne.¹⁴

1935-1941 – A MODERNISTA ASZMARA FELÉPÜLÉSE

Eritrea jelentősége Olaszország számára az első világháború után, különösen Mussolini hatalomra kerülésével (1922) nőtt meg radikálisan. A Duce céljául tűzte ki *Africa Orientale Italiana* kialakítását, egy olasz fennhatóságú kelet-afrikai birodalomét, hogy a Római Birodalom valaha volt pompáját és gazdagságát visszahozza országa számára. A terv része volt Etiópia elfoglalása is, amihez a kiindulási bázist egyértelműen a szomszédos Eritrea, azon belül is a már kiépülőben lévő Aszmara jelentette. Katonai hadműveletre sokáig nem került sor a bonyolult külpolitikai helyzet miatt, egészen 1935-ig, ami viszont jelentős változást hozott mind a külpolitikai szintéren, mind Aszmara életében.

Mussolini 1935 október 3-án elindította Etiópia elleni hadjáratát, az azt megelőző hónapokban az addigi kb. 4000 fős olasz lakosság 50 000-re duzzadt Aszmarában, melyben egyaránt voltak katonák és civilek.¹⁵ Rengeteg katonai és infrastrukturális fejlesztés ment végbe, hogy előkészítsék az etióp hadműveleteket és kialakítsák azt a modern várost, ami az Olasz Szomáliát, Eritreát és Etiópiát magába foglaló afrikai olasz birodalom méltó központjának szántak.

¹⁴ *Bader, Vera Simone: Moderne in Afrika.*

¹⁵ *Denison, Edward; Yu Ren, Guang; Gebremedhin, Naigzy: Asmara - Africa's Modernist City. 54. oldal*

A hadjáratot megelőző lendület az Etiópiában elért katonai sikereknek is köszönhetően még évekig kitartott, *La Piccola Roma* kialakítása a figyelem középpontjába került Olaszországon belül is. A modernista városrész majdnem egésze hat év alatt, 1935 és 41 között érte el mai formáját. A fejlődést a második világháború kitörése lassította ugyan, és természetesen fordulatot hozott a gyarmat életében, amikor 1941-ben brit kézre került, és megszűnt a gyarmatosító hatalom prioritásának lenni - de meglepő módon a brit fennhatóság 10 évében épült pár épület továbbra is olasz tervezők munkája volt.

Várostervek

1937-től jelent meg több pályázat is Aszmara master plan-jének kidolgozására. Az első egy korrupciós ügy miatt megbukott, majd egy tapasztalt gyarmati tervező, Guido Ferrazza vázolta fel a településszerkezetet, ami a korban szokatlan módon az őslakosoknak is jó minőségű lakás- és köztéri viszonyokat teremtett, és kerülte a szegregációs elemeket. Ez azonban a politikai környezet miatt nem valósulhatott meg maradéktalanul, és a kezdeményezést felülírta a Rómából küldött Vittorio Cafiero terve, aki az ideológiai igényeknek megfelelően a különböző funkciójú városrészek zónásítását (kereskedelmi, ipari, lakó) és az őslakosok különválasztását igyekezett alkalmazni tervein. Nem volt könnyű dolga, hiszen 1938-ra a város meglehetősen kiterjedt volt, és ezért a már meglévő használathoz is igazodva meghagyta a piacteret “vegyes” zónának, ahol egyetlen helyként a városban “az európaiak és az őslakosok a legmagasabb szintű emberi interakcióba, kereskedelmi kapcsolatba léphettek egymással.”¹⁶ .

¹⁶ U.o. 58.

ÉLET ASZMARÁBAN, AZ ASZMARA-VÍZIÓ

Az 1930-as évek végén Aszmarában 68 000 olasz élt¹⁷ és Mussolini *Piccola Rómája* az ő számukra egy modern, kényelmes életet biztosított. A város kiemelt helyzetét jól mutatja, hogy a gyarmati főváros sok szempontból fejlettebb volt, mint Róma maga – Aszmara nagy része közművesítve volt, csatorna-és vízvezeték hálózattal, telefonhálózattal és elektromos hálózattal. Róma és Aszmara között civil légitársaság működött rendszeres járatokkal. Többségében aszfaltozott utak voltak - Eritrea aszfaltozott főúthálózata 7000 km hosszú volt, míg Olaszországon belül volt összesen 500 km járható út. A város széles, virágokkal és fasorokkal övezett, elektromos közvilágítással ellátott utcáit 50 000 (!) olasz autó használta, a közúti forgalmat több közlekedési lámpa szabályozta, mint Rómában.

A társasági élet helyszíneinek biztosítására különös gondolt fordítottak, a városlakók használhatták Aszmara számos mozijának valamelyikét, bárók, klubok álltak a szórakozni vágyók rendelkezésére. A mozi kiemelt szórakozóhely volt az összes együttes befogadóképessége elérte a 10 000 főt.¹⁸

Ezek a fejlesztések, különösen az úthálózat kialakítása elképesztő költségeket emésztett fel, melyhez képest az épületek felhúzója nem került sokba. Mivel Eritreában volt alapanyag az építkezésekhez, mindent Olaszországból szállítottak, és a hatalmas igény miatt nem jó minőségben - ezért aztán az infrastrukturális fejlesztések állapota rohamosan romlott, az utak körülbelül 5-10 évig voltak használhatóak.¹⁹

¹⁷ Bader, Vera Simone: *Moderne in Afrika*.

¹⁸ u.o.

¹⁹ u.o.

SZAKIRODALMI ÖSSZEFOGLALÓK

Asmara tanulmányozását jelen dolgozat keretein belül csak a rendelkezésre álló források alapján tudjuk elvégezni, vagy még inkább előkészíteni. Az ETH Studio Basel számos olyan városelemzést készített, mely két fázisból állt: egy előkészítő munkából, majd egy terepmunkából, amely egy kiemelt szempont alapján térképezi fel a város hétköznapjait, működését és meghatározó interakcióit. Ahogy Rem Koolhaas, a Harvard mára elhíresült lagosi kutatásának vezetője egy vele készült interjúban kiemelte²⁰, igazán csak akkor lehet megismerni egy bonyolult rendszert, ha a kutató felülről és belülről is elemzi azt. A kutatási módszerek, kérdésfelvetések és ezek prezentációja hasznos tanulságokkal szolgált számunkra Asmara vizsgálatánál kutatás módszertani szempontból, és releváns kérdések megfogalmazásában is.

Asmara - Africa's secret modernist city

Kiadó: Merrell Publishers Limited

Első kiadás: 2003, Kína

Szerkesztő: Sarah Yates és Laura Hicks

A várossal való ismerkedést ezzel a könyvvel kezdtük, ez az általunk ismert első kiadvány, ami részletesen és koherensen tárgyalja Eritrea és azon belül Asmara történetét, kialakulását mind történelmi és gazdasági, mind építészeti szempontból. Két részből áll, egy részletes történelmi áttekintésből, ami kitér Eritrea 19. sz. előtti fejlődésére, leírja a gyarmatosítás olaszországi előzményeit és különböző fázisait is. A könyv különös figyelmet fordít Asmara és környékének alakulására, mindig kiemelve az építészeti és városépítészeti vonatkozásokat. Három korszakra tagolja a város fejlődését: 1890-1935, ami a korai olasz gyarmati építkezések és fejlesztések időszaka; 1935-1941: a modernista város kialakulása és az olasz gyarmati élet virágzása, 1941-51: brit uralom, utána pedig a függetlenedésig (1993) eltelt 42 év, ami a folyamatos hatalmi instabilitás miatt inkább pusztulást, mint fejlődést jelentett az ország életében. Az építészeti elemzésre dolgozatunkban is ezt a periodizációt használjuk.

²⁰ link:<https://nextcity.org/daily/entry/interview-rem-koolhaas-on-the-invention-and-reinvention-of-the-city>

A könyv második fele egy részletes, fényképekkel, rövid leírással és sok helyen tervrajzokkal illusztrált katalógus Aszmara építészetileg értékes épületeiről. A város épületeinek elemzéséhez nagy többségében ennek a gyűjtésnek a képanyagát használjuk, a tervezők és az építési év meghatározásakor az itt közölt adatokra támaszkodunk.

2. Belgrade - ETH Studio Basel Research on Urban Transformaiton²¹

A Studio Basel kutatásának fókuszába a városok egyedisége került. A mai világban a globalizáció alapvető, és világszerte jól ismert közös nevezője az urbanizációs folyamatoknak. De ez egyet jelentene azzal is, hogy a városok egyre hasonlóbbá, homogénebbé kezdenek válni? Vajon napjaink virtuális világa szükségszerűen előidézi egy általános városi sémát?

Az ETH kiadványában leírtakból az tűnik ki, hogy korántsem így van, ami a mi szempontunkból nagyon jelentős megállapítás. Aszmara legfőbb értéke egyedülálló építészeti öröksége, mely meghatározza a város szerkezeti felépítését, a helyiek életvitelét feltehetően erősen befolyásolja, és különleges atmoszférát teremt afrikai kontextusában, és valószínűleg hasonló hatást váltana ki bárhol a világon.

Belgrádi tanulmányuk eredményeként a Studio Basel kiemeli, hogy közelebbi pillantást vetve korunk városaira, és az ezredfordulót követő városfejlődési modellekre, világszerte általános a helyi tradíció és a globalizációs folyamatok találkozásából fakadó feszültség.

A projekt során azonban világossá vált számukra, hogy egy város vizsgálatában sohasem a globalizáció az elsődleges szempont, és az identitást meghatározó tényező, hanem a helyi adottságok alkalmazkodása a jelenkori folyamatokhoz. Belgrád esetén ez a jellegzetesség a “formális” és “informális” városrészek ellentéte, ami napjainkig erős kontrasztot képez a szerb főváros tervezett “Új Belgrád”-nak nevezett centruma, és a spontán szerveződő periferiája között.

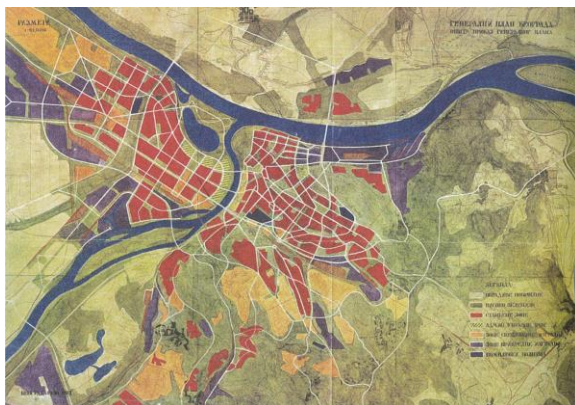
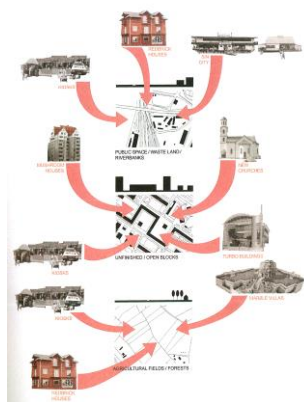
²¹ a kivonat az *ETH Studio Basel, Contemporary city institute: Belgrade Formal In-Formal* alapján készült

Ez a gondolatmenet Aszmarára vonatkoztatva is releváns vizsgálati szempontokat vet fel, amelyekre választ csak helyszíni felmérésen keretében érdemes keresni. Hogyan alkalmazkodik egy idegen elemként bekerülő, nyugati kultúrából eredő városszövethez egy nagyon sokszínű, törzsi társadalom, miután megszűnik a gyarmatosító nyomás? Az évtizedek előrehaladtával hatott vajon a globalizáció jelensége erre a különös, időben megrekedt zárványra, vagy pont a kulturális örökség által kiváltott figyelem fogja becsatornázni a globalizációt ebbe a közegbe? Jelenlegi ismereteink alapján feltételezhetjük, hogy az utóbbi felvetés közel állhat a valósághoz, hiszen az UNESCO és az EU figyelme, a nemzetközi publikációk, a világhálón megjelenő angol nyelvű, nemzetközi terítésű cikkek ezt eredményezhetik.

Az informális stabilitása

A spontán külvárosi megoldások kreativitása egyenesen lenyűgözte az ETH Studio Basel kutató csapatát. Sikkasztások, lakóbódék és gombaszerűen szaporodó épülettoldalékok csak úgy burjánzanak a szerb periféria lakónegyedeiben. A cseles építészeti megoldások, a kis léptékű beavatkozások szinte barokkos formanyelvet kölcsönöznek a külvárosi területeknek, s ezek forélyait Belgrád az 1990-es évek során tökélyre fejleszti mind mennyiség, mind minőség tekintetében.

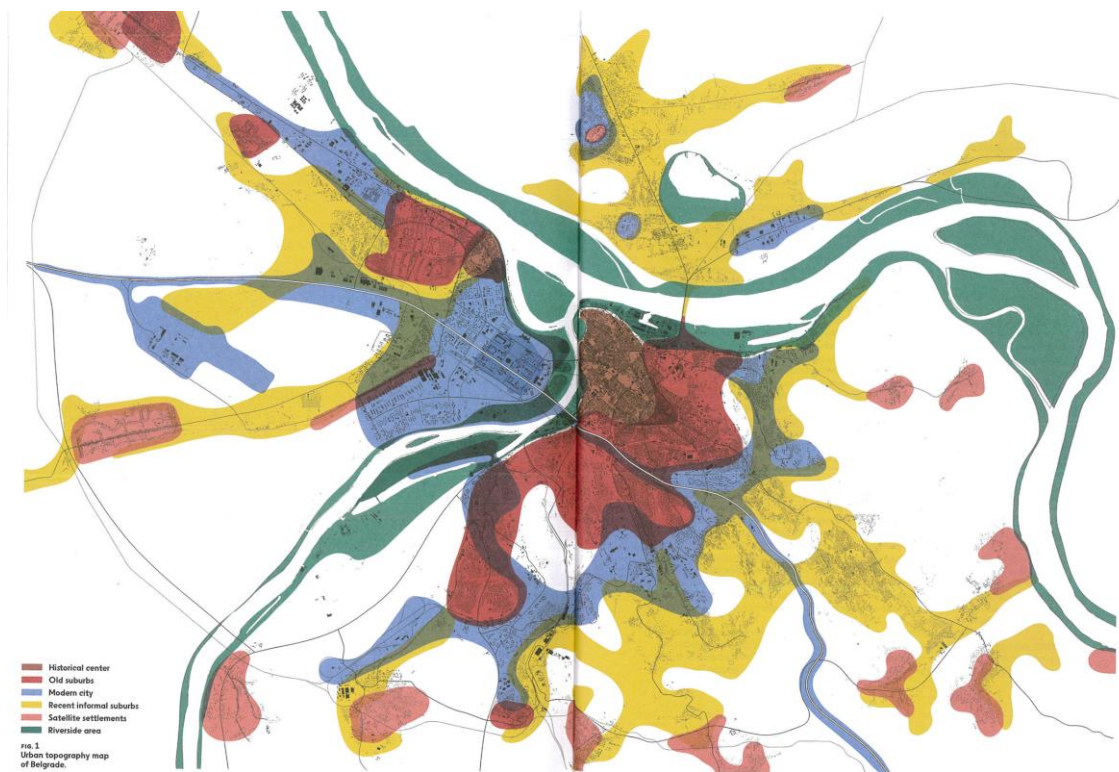
Más helyeken a 2000-es évek után érkező nemzetközi beruházások stratégiai rendszere hamar felülírta a városszövet jellegét. Belgrádban vajon miért nem történt így, és miért maradtak meg a jellegzetes megkülönböztető jegyek?

²² forrás: u.a.

Epilógus: A valóság szülte városrajz

Talán a legérdekesebb nézőpont Belgrád fejlődéstörténetének vizsgálata során, hogy bármilyen agresszív fejlesztési stratégiával próbálkoztak is, figyelmen kívül hagyva a hely jellegzetes városszövetét, ez jelentősebb következmények nélkül, szinte érintetlenül hagyta a formális-informális zónák továbbélését. A próbálkozások ellenére az ETH kutató szerint Belgrád mára egy teoretikus romvárossá formálódott: bár lakott terület, és folyamatos használatban van, *elfelejtette létezésének okát*.

A tanulmányt összefoglaló várostérkép nem a meglévő zónákat leíró dokumentum, hanem a város valóságát leíró pillanatfelvétel, melyet a kutatók más európai városok működésével vetnek össze. De felfogható projektként is, mivel nem csak a városkép helyzete, hanem a szerkezeti elgondolása és a működését formáló minőségbeli tényezők is leolvashatóak róla.

²³ forrás: u.a.

A fenti tanulmány módszertani felépítése fontos példaként szolgált számunkra, hiszen a város elemzését annak történelmi fordulópontjai mentén tárja fel. A kutatók nem csak azt írják le, hogy egy adott esemény milyen következményekkel járt a város alakulását tekintve, a megelőző időszak jellemzőit vetik össze a később kialakuló folyamatokkal. Ezzel egy jól érthető leírást adnak arról, hogy a vizsgált változás milyen folyamatokat rekeszt be, és milyen új irányokat indít el a város alakulásában.

3. ETH - NAIROBI | KENYA - MIGRATION SHAPING THE CITY²⁴

[2] Kenya-Uganda railway, stretching from Mombasa to Lake Victoria. → p. 18

[3] Nairobi has a green lushness and pleasant climate at its highest altitude in the west, in contrast to the dry, flood-prone areas in the east. The colonial urban order was based on this relationship of climatic and geographic differences, dividing Europeans, Asians, and Africans. → p. 18

[4] Plan for a settler capital, 1927, by F. Walton Jameson and Eric Dutton. The boundaries of Nairobi were expanded to cover 77 square kilometers. This plan attempted to provide Nairobi with a monumental administrative center. It also proposed extensive traffic infrastructures to access the increased land areas. The spatial segregation, based on race and gender in relationship to geographical superiority, is diagrammatically commented on in the plan. → p. 20

[5] A representation of the 1948 master plan shows how it was influenced by the postwar functionalist city, while also containing ideas of the English garden city. This master plan, including most of its green and open areas (especially in the east), was not fully implemented. However, the built-up footprint of the city today resembles the master plan.

[6] Near Tsavo River, 1888: Indian laborers and engineers were employed to build the Kenya-Uganda railway.

[7] Proposed Kenya Center, 1948.

[8] Delamere Avenue, Nairobi, in the late 1940s with the Ngong Hills in the background. Passengers could see this view of the city as planes approached the former Eastleigh Airport. → p. 72

[9] → p. 68

[10] → p. 70

[11] → p. 74

[12] → p. 76

[13-14] → p. 76

[15-17] → p. 76

[18-20] → p. 76

[21] → p. 76

[22] → p. 76

[23] → p. 76

[24-27] → p. 76

[28] → p. 76

[29] → p. 76

[30] → p. 76

[31] → p. 76

[32] → p. 76

[33] → p. 76

[34] → p. 76

[35] → p. 76

[36] → p. 76

[37] → p. 76

[38] → p. 76

[39] → p. 76

[40] → p. 76

[41] → p. 76

[42] → p. 76

[43-44] The Gigiri compound has its own flora and fauna and wildlife and has become a base for migratory birds, with 800 different indigenous species of trees. → p. 70

[45] One of the gastronomic facilities for the staff in the Gigiri compound. → p. 72

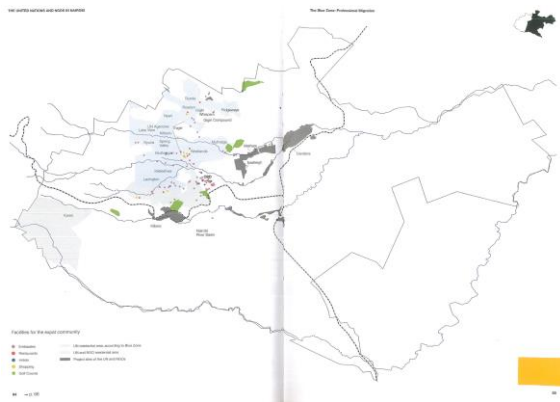
[46-47] In 1974 the United Nations received 56 hectares of land as a gift from the Kenyan government in the Gigiri area, located in the lush and pleasant northwest suburbs of the city. A diverse staff from 83 nations works in 37 buildings (2007) located on the compound. → p. 76

[48-49] In 1975 the first phase of the four buildings was completed by Matsuo Meneces International in the Gigiri complex. → p. 76

[50] Nakumatt Junction shopping center. → p. 78

[51] "The Village Market", like Yaya Centre, Nakumatt Junction, and others, this shopping mall is tailored for higher-income, international, elite immigrants. → p. 78

²⁴ a kivat az ETH Studio Basel, Jacque Herzog, Pierre de Meuron: Nairobi -Kenya: Migration Shaping the City alapján készült

25

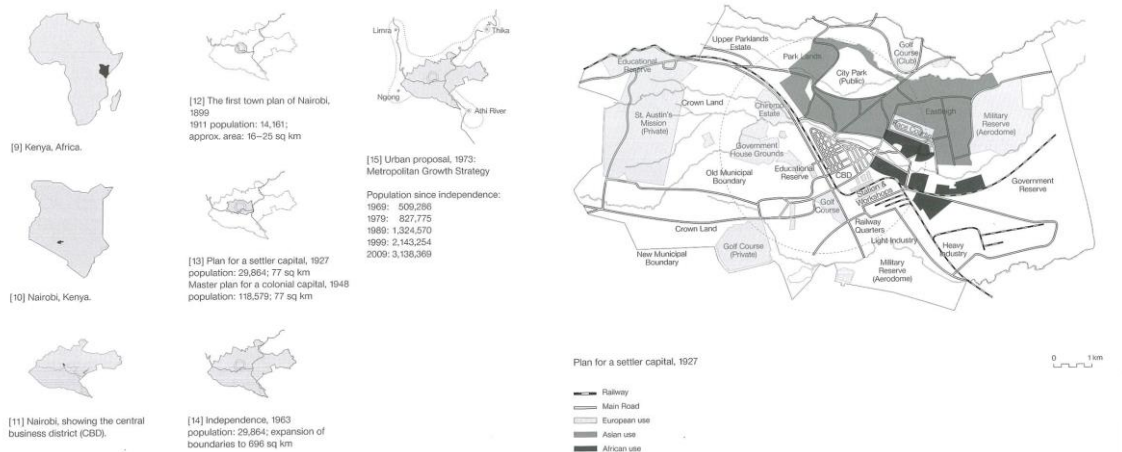
Az ETH stúdió másik általunk elemzett kutatásának központjában a volt brit gyarmat, Brit Kelet-Afrika volt fővárosa, és az 1963-ban függetlenné vált Kenya fővárosa áll. Nairobi gyarmatbirodalmi múltja sok rokonságot mutat Aszmara fejlődésével, főleg a gyarmati fennhatóság által rákényszerített faji és térbeli szegregáció miatt.

Nairobiban a törzslakosok kirekesztése a városból, és a teljesen elkülönített indiai, afrikai és európai telephelyek meghatározása már 1896-tól kezdve formálja a város arculatát.

²⁵ forrás: u.a.

Kenya függetlenedését követően, az 1960-as évektől azonban robbanásszerűen megnő az afrikai bevándorlók száma, ami a faji megkülönböztetés helyébe lépő etnikai és gazdasági izolálódást idézte elő.

A könyv azt hivatott bemutatni, hogy a különböző urbanisztikai folyamatok és az egymással harcban álló erőviszonyok hogyan formálódnak a migráció hatására. Erre négy szemléltető példát tár elénk: Kibera, a UN Kék Zóna, Eastleigh és Nairobi üzleti központjának (Central Business District - a továbbiakban: CBD) zónáját elemezve vizsgálja a város komplex egységének fejlődését.

26

A CBD tanulmányozása az 1960-as '70-es évek modernista épületeire helyezi a hangsúlyt, ami az új nemzeti öntudat formai megnyilvánulását volt hivatott képviselni. Valójában azonban a nemzetközi áramlatok és a külföldi neves építészek és mérnökök hatásának lenyomatát hordozza legerősebben, csakúgy, mint a betelepült munkásokét. Ugyanakkor a CBD bemutatása a kivételes helyi építészeti munkásság dokumentációja, ami ezidáig aligha kapta meg az azt megillető figyelmet.

A könyv a Kiberában, Eastleighben, a Kék Zónában és a CBD-ben lejátszódó párhuzamos urbanizációs folyamatok leírásának összegzéseként az egyidejű hatalmi ráhatások szemléltetését emeli ki, amelyek létrehozzák Nairobi városképét.

²⁶ forrás: u.a.

A tanulmány további kérdésfelvetései között van egy, ami számunkra különösen érdekes - “a függetlenség építésze Nairobi-ban.” Aszmara konfliktusokkal terhelt történelme során vajon kialakult ez a jelenség, fogalom? Az eddigi kutatásunk alapján arra következtetünk, hogy az építészet, mint jelentős környezetformáló elem az olaszok építkezéseivel jelent meg az országban, és utána hosszan tartó Etióp uralom következett, ami ellen Eritrea folyamatosan küzdött. Lehetséges, tehát, hogy a nemzeti építészetet a korábbi elnyomó hatalom teremtette meg? Vajon hogyan ágyazódott be Eritrea kultúrájába a modernista formakincs? Azt tudjuk, hogy az olaszok kivonulása után is olasz építészek terveztek ide - de mi történt az utóbbi 20-30-40 évben?

A nemzeti identitás felépítése²⁷

A rohamos növekedés főként a betelepülő népességnek, és kevésbé a helyi szaporulatnak köszönhető.

Kérdés marad, hogy Nairobi vajon egyedüli példája-e az egymás mellett működő, elszigetelt hatalmi rendszereknek. A kenyai fővárosba betelepülők városnegyedei nem csak itt meghatározóak, szinte minden nagyobb afrikai város ismertetőjegyei a kiterjedt, vidékről városba költözők által létrehozott, burjánzó övezet. Erre az egyik legextrémebb példa Kairó hatalmas informális városrészei. Városi menekült közösségek máshol is fellelhetőek, de a szomáliai közösség önszerveződése és gazdasági előmenetele mindenképp figyelemre méltó, sőt talán egyedi esetnek mondható.

Eastleigh példája arról tanúskodik, hogy a globalizáció hatására egy rendkívül sajátos, és egyedülálló városszerkezeti helyzet képes a maga sajátos útján továbbfejlődni. Ezáltal bebizonyosodik, hogy a globalizáció nem - vagy nem csupán - a városok homogenizációját, hanem egy újfajta és erősen heterogén állapotrendszerrel állít fel, amelyet a vizsgált földrajzi térség érlel ki.

Ezeket a példákat figyelembe véve kitűnik, hogy Aszmara ebből a szempontból is különleges helyzetben van. Az elburjánzó informális településrészek Afrika fővárosaiban első sorban a városok gazdasági vonzereje miatt alakultak ki, és jelentősen befolyásolják a városok fizikai

²⁷ Young, Crawford: The Postcolonial State in Africa

állapotát már csak az egyre intenzívebb használat által is, nem beszélve a kontollálatlan lakásépítésről²⁸. Azt viszont tudjuk, hogy az eritreai vidéki emberek nem Aszmarába költöznek egy jobb élet reményében, hanem emigrálnak²⁹. Lehet, hogy ez a jelenség is hozzájárult ahhoz, hogy a modernista városrész érintetlenül áll immár 75 éve, elhagyatottan, mintha senkinek nem kellene, és semminek nem is áll útjában. Kérdést vet fel ugyanakkor, hogy Aszmarát hogyan változtatná meg, ha a többi afrikai fővároshoz hasonlóan megindulna nagy tömegek betelepülése?

4. OASE #82 - L’Afrique c’est chic

Építészet és tervezés Afrikában 1950-1970

Hogyan tudott a kortárs afrikai építészet olyan irányba fejlődni, ami érdemi választ tud adni a tradíció és az újítás kérdéseire. Az 1950-es években a kongói Lubumashiban megépült Boeasky lakóházakat emeli ki Kultermann 1960-tól a 2000-es évekig tartó időszakot elemző könyve. A fűrtös elrednezés az afrikai vernakuláris építészetet idézi meg a belga-délafrikai páros, Philippe Charbonnier és Julia Elliot tervében.³⁰

Kolonialista/Posztkolonialista tipológiák

Kultermann már 1969-ben így ír: “nem véletlen, hogy a legjelentősebb építészeti alkotások az oktatási funkciót kísérik, hiszen az iskolák és egyetemek alapítása az újonnan létrejött államok egyik legfontosabb feladata.”³¹

Ezzel szemben kulturális intézmények, mint a társas klubok, múzeumok, könyvtárak és színházak ritkaságnak számítanak Afrikában az 1970-es évek előtt, így Kultermann igen nagy jelentőséget tulajdonít e funkcióknak. Szerinte ugyanis ezek épületek a háború utáni afrikai építészet leginnovatívabb megoldásait képviselik.

²⁸ részletes elemzésért lásd: *United Nations Department of Economic and Social Affairs report: World urbanization Prospects. 2014*; *United Nations Habitat report: State of the World’s Cities 2012/2013. 2013*; egy városra szűkített esettanulmány: *Singerman, Diane: Cairo Contested.*

²⁹ forrás: The CIA World Factbook <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/er.html>

³⁰ *Kultermann, Udo: New Directions in African Architecture*

³¹ *Kultermann, Udo: New Directions in African Architecture*

Nem úgy, mint Aszmarában- ahogy a katalógusból és leírásokból is egyértelmű, az olaszok nagyon nagy hangsúlyt fektettek rá, hogy Aszmara egy jó hely legyen, és az ott élő olaszoknak biztosítsa a szórakozási lehetőséget. Erre utal, hogy a mozik összes befogadó képessége 10 000 fős volt, csak a Cinema Impero-ban 2000 néző elfért; az olasz társasági kultúrában fontos "bar"-ok különös gonddal kerültek kialakításra. Ezen kívül a politikai ideológia utánpótlására létrehozott anyaországi klubok is kaptak aszmarai telephelyet.³²

Hogyan tovább?

“Hosszú ideig Kultermann 1960-as válogatása adta Afrika modern építészeti és építészettörténeti térképét. Csak napjainkban indult meg a részletesebb kutatás, aminek köszönhetően eddig ismeretlen nevek bukkannak fel, és a korábban hiányos térkép fehér foltjai kezdenek megtelni az eddig figyelmen kívül hagyott térségek építészeti kincseivel. Ezen kívül az építészettörténészek különös figyelmet szentelnek a kolonializációban fontos szerepet képviselő alkotók hatáskörének, valamint a birodalmak határain átáramló szaktudás és módszertan feltérképezésének. Ezzel együtt még igen messze járunk a huszadik századi Afrika épített örökségének értő áttekintő tanulmányozásától, hiszen a tudomány mai centrumának hatáskörén kívül esik a nem angol vagy francia nyelvű publikációk ismerete.”

Ez lehet az oka, hogy az 1966-ban kiadott Edilizia Moderna nem volt a Kultermann-féle könyvekhez hasonló visszhangja, annak ellenére, hogy sokkal jobban lefedi a az 1950-es '60-as években keletkező épületeket.

Ráadásul a trópusi modernizmus kritikai elemző munkája máig angolszász tudományos miliőre korlátozódott a francia és német gyarmatok területén is, és ennek köszönhetően a feltárás e kultúra konvencióinak keretei közé szorul. Mindazonáltal e kritikai felfogás és konvenciók része a szerzőség kérdéskörének feltárása, ami igen jelentős feladat Afrika teljes modern építészettörténetének vonatkozásában. Az építészek csupán egy elemét képezik a komplex folyamatnak, ami kialakította a világháború utáni afrikai városszerkezeteit. A Publik Works és más hasonló testületek legfontosabb feladata a kritikai vizsgálat, és a tervezők és építők hatását

³² lásd: *Bader, Vera Simone: Moderne in Afrika és Denison, Yu Ren, Gebremedhin: Asmara-Africa's Modernist City* 61-61. oldal

kinyomozni. Hasonlóképp a függetlenség időszakában az egyszáz szerepét kell kiemelnünk, hiszen ennek megbízásai az épített környezetre rendkívüli hatást gyakoroltak ebben az időszakban, amit ezidáig a kutatók figyelmen kívül hagytak.

A kihívás tehát nem merül ki a Kultermann-i térkép hiányfoltjainak betöltésével, alapvető eleme a foltok kritikai történetének megírása is.

Portugál építészek Afrikában

Az építészek, csakúgy, mint más szakemberek és a képzetlen munkások a kivándorlási áramlattal 1950- 60 és még az 1970-es évek elején is érkeztek Afrikába az otthoninál jobb munkalehetőségekért, amit Angolában és Mozambikban meg is találhattak. Míg az '50-es évek előtt alig akadt hivatásos építész a portugál gyarmatokon, a háború utáni időszak urbanizációs folyamatai megkövetelték a szakértők közreműködését az infrastruktúra és a funkcionális szükségletek kiépítése során. A betelepülők ráadásul sokkal szabadabban tervezhettek a gyarmati területeken, így itt valósulhattak meg az "igazi modern" stílusban tervezett házak, hiszen a kevésbé liberális portugál szabályozások szigora az anyaországtól nem terjednek idáig. Az Afrikában alkotó építészek a házak megfelelő ventilációjához például leggyakrabban nyitott vagy forgatható lamellasort alkalmaztak, ami a trópusi épületek világos és könnyed karakterébe illeszkedik. A lehető legtöbb esetben vasbetont használtak, és sokszor képzőművészeti alkotásokat is beépítettek a tervbe az összművészeti jegyében. Ugyanakkor sok építész az anyaállam szolgálatában civil szolgaként működik a kolóniákon, ezek többsége állami vagy önkormányzati irodákban helyezkedik el. Páran pedig ellenzéki indíttatásból a lakossági ügyek intézésében vállalnak szerepet.

A gyarmati területeken működő építészek munkáját azonban alig publikálták a portugál szaklapok, az 1953 után gyarmattá nyilvánított területeken pedig nem volt sem elegendő anyagi forrás, sem a kellő motiváció a saját publikációk elindítására.

A kivándorlás viszont hosszútávú, akár egész életre szóló szerződést jelentett és gyakorlatilag elvágta az építész kommunikációs kapcsolatait szociális, családi és szakmai hálózatával.

Gyarmati városkép és szegregáció

1929-ben Kishasza, vagy korábbi nevén Léopoldville a belga Kongó fővárosa lett. Ezidőtájt a városépítészet nem csak, hogy erősebb funkcionális alapokon működött, emellett erősen törekedtek az európai és afrikai közösségek határozott szegregációjára is. Az afrikai (ún. cités) és európai városrészek határára egy amolyan „senkiföldje”, a korabeli források által semleges zónának nevezett rész került, ami nem csupán Kinshasa sajátossága, hanem bevett gyakorlat a kolóniák városainál. Az elgondolás legitimitását higiéniai okokkal támasztották alá, a ‘semleges zónát’ gyakran említik ‘cordon sanitaire’-ként azaz egészségügyi határnak, amit az európaiak védelmének eszközeként tüntetnek fel, ami megakadályozza a trópusi betegségek, mint a malária terjedését. A szegregáció valójában viszont a fehér közösség félelméből fakadt, akik számban messze alulmúlták az afrikai népeiséget. Emellett remekül beilleszthető a modernista városfelfogásba, ami a városrészek funkció alapján való elkülönítését szorgalmazza. Az úgynevezett őshonos telepek szándékosan vidékies karaktert hordoztak, ezzel is megkülönböztetve őket az európaiak fejlettebb, modern városnegyedeitől, valamint ide kerültek az ipartelepek is, melyek az anyaország anyagi hasznát termelték.

A második világháborút követően Kinshasa lakossága robbanásszerűen megnőtt, így az eredeti kétpólusú városkép szellemiségét folytatva a település kiegészül jópár, szintén teljesen elkülönülő bolygóvárossal. Ennek köszönhetően Kinshasa a függetlenedés hajnalán már egy erősen meggyökeresedett szegregált városrajzot mutat, ami áthatja a lakók mindennapjait a lakásépítéstől kezdve a munkafeltételeken át egészen a szabadidős tevékenységeikig.

A cikk fontos eleme a külföldön működő építészek munkakörülményeinek leírása.

Aszmara tekintetében ez az egyik legfőbb kérdésfelvetésünk, hiszen az itt alkotó építészekről és az ő motivációjukról, életükről és szakmai tevékenységükről szinte semmit nem tudunk. A helyi építészetről csak egy rövid, és epés kritikát találunk az otthon tevékenykedő, neves építészek egyikétől, akiket felháborít, hogy a kinti birodalmi központ középületeit jelentéktelen, kisstilű

szakemberek tervezik. Ezen kívül alig találunk említést az aszmarai épületek tervezőinek életművéről, sőt, sok épület esetén az építész neve sem ismert.³³

Hasonlóan fontos adat a szegregációra épülő város alaprajz, amit Aszmarában a francia felfogáshoz hasonlóan jelentkezik. A belső részek, a modernista városközpont (a piactér kivételével) kizárólag az olaszok által lakott terület a függetlenedés idejéig. Itt azonban kevésbé figyelhető meg az a bolygóvárosi gyűrű, mint Kinshasa vagy Nairobi esetén, hiszen a betelepülők nem jelennek meg olyan nagy számban, mint a fenti afrikai nagyvárosok esetén. Valószínűleg ennek köszönhető az is, hogy Aszmara modernista negyede szinte érintetlenül fennmarad.

5. Ordasi Zsuzsa „MUSSOLININEK MINDIG IGAZA VAN”

A modern építészet néhány kérdése Mussolini Olaszországában

Leonardo Benevolo, a neves olasz építészettörténész határozottan állítja, hogy „az építészet a politika része, tehát nem elég a két dolog között összefüggést megállapítani, hanem figyelembe kell venni a rész és az egész kapcsolatát is, és az összes problémát, ami ebből származik.”³⁴ Teszi Erwin Piscatornak a diktatúrák kialakulása idején tett kijelentése nyomán, mely szerint „forma és tartalom, művészet és politika elválaszthatatlanok egymástól”³⁵ ennek a mondatnak nem értem az elejét

A diktatúrákban a politikai elit folyamatosan és programszerűen felhasználja az építészetet önmaga megmutatására, sőt dicsőítésére, s általa igazolja tulajdon ideológiai, politikai, társadalmi célkitűzéseit. Fontos szerepet kap tehát az építészet, s annak alkotója, az építész, akinek munkája nyomán alakul át, változik meg az épített környezet.

Az első világháborúból győztesen kikerült Olaszországban, ahol 1922-ben Benito Mussolini vette át hatalmat (a király és a pápa mellett), az építészet valóban fontos üggyé vált, de a többi európai diktatórikus rezsimmel szemben az építészet politikai „alávetettsége” itt legfőképpen a

³³ ezt a Denison, Yu Ren, *Gebremedhin: Asmara-Africa's Modernist City* által katalogizált épületek leírásából tudjuk - és itt Aszmara 4100 épületet tartalmazó állományaának töredékéről, a különleges épületekről találunk leírást.

³⁴ Benevolo, Leonardo: *Introduzione all'architettura*. 269–270. oldal

³⁵ u.o. 269.

megbízó–megbízott viszonyrendszerben nyilvánult meg, nem az építészet jellegének erőszakos meghatározásában.

Ordasi szerint az Olaszországban egyedülálló kulturális folytonosság három dolgot eredményez a hatalom művészetekhez való hozzáállásában:

1. a nem kompetens személyek nem szólnak bele közvetlenül az építészet formai–esztétikai alakításába, hanem azt hagyományosan a szakemberekre (művész-építészek) bízzák, s maguk csupán megrendelőként és szponzorként lépnek fel

2. a művészet mindenki számára adott – korszakokon átívelően jelenlévő– közízlés-formáló érték

3. az építész feladata hagyományosan a megrendelő igényeinek modern és adekvát kifejezése.

Ezekkel a tényezőkkel Olaszországban mind a megrendelők, mind az építészek tisztában voltak akkor is, amikor a 20. századi modern építészet megszületett és útjára indult. Először Sant’Elia futurista kiáltványa és épület-, illetve városvíziói készültek el (1914), majd az európai modernista törekvések ismeretében és azokkal lépést tartva Giovanni Muzio és Giuseppe Terragni (Milánó és környéke) megalkották az első modernista, olasz kifejezéssel élve, „racionalista építészeti” műveket.

Mussolini pedig támogatta a „fasiszta építészetet”– azaz a modernista építészetet –, amelyben a birodalom nagyságát, a jövőbe való tekintést és a gazdasági erőt akarta megjeleníteni.

Az fasiszta hatalom által felállított rendszerben az építészet feladata sokrétű volt. Új, egyetemesen érvényes formát kellett kidolgozni a rendszer reprezentatív, politikai szempontból emblematikus épületei számára (Torre della Littoria, Casa del Fascio, Casa dei Balilla, Palazzo del Governo, szónoki erkéllyel ellátott torony, bírósági, rendőrségi, tűzoltósági- és postaépület, templom, iskola, kultúrház, szálloda, kórház és szanatórium, vasútállomás, repülőtér, sportlétesítmények, vágóhíd, típusstervek alapján készült szociális lakóépületek, díszkutatkkal és emlékművekkel felszerelt parkok).

Ezeket az új épületeket és épületelemeket minden már létező olaszországi városban meg kellett építeni (1926–1942 között az összes kis és nagy várost kiegészítették ezekkel az elemekkel)

Az egyedi épületeken túl új városrészeket kellett létrehozni, ahol a politikai tartalmat hordozó épületek kiemelt helyet kapnak, illetve kapcsolatot kellett teremteni a történelmi városok értékes, műemléki jellegű építészeti–urbanisztikai közege és az újonnan épült modern városrészek között.

Mіндеzen túl pedig új városokat kellett építeni.

Balra: Sabaudia, Torre della Littoria (Gino Cancellotti, Eugenio Montuori, Luigi Piccinato, Alfredo Scalpelli, 1933–1934)

36

1926 és 1942 között a hatóságok 180 pályázatot írtak ki városrendezési tervekre; ezeken több száz, jórészt a fiatal generációhoz tartozó építész vett részt, akik ezáltal komoly munkához jutottak. Az országos pályázatokon csak olasz építészek indulhattak, hiszen nemzeti, jellegzetesen olasz, modern építészet létrehozása volt a cél, valamint meg kívánták mutatni az európai világnak az olasz építészet különállását, modernségében is tettenérhető egyediségét. (A magyar építészek közül leginkább Faludi Jenő (Eugenio Faludi) tudott integrálódni, aki Eugenio Fuselli irodájában dolgozott.)³⁷

Az Itáliában felhúzott új városokat, amelyekből a '30-as években 68-at építettek, a tervezőasztalon nagyjából azonos koncepció alapján készre tervezték, hiszen a „fasiszta város” kritériumának kellett, hogy megfeleljenek. Ezért mindegyik város egy vagy kettő, a tömeggyűlések befogadására is alkalmas tér köré szerveződik, s ezek közigazgatási (kormányzói palota) és egyházi központokként (templom) szolgálnak, valamint megtalálhatóak bennük a '30-as évekre kanonizálódott épülettípusok (pártszékház, posta, kultúrház, rendőrség, bíróság, tűzoltóság, szálloda, iskola, vásárcsarnok, bank, vasútállomás stb.). E totális városokat joggal lehet fasiszta “ideális városnak” nevezni, ahol a központ vagy központok körül épült szociális lakások – lakótelepszerűen vagy többlakásos kertes házak sorával – szerves részét képezik a településnek.

Bár a 20. századi modern vagy modernista építészet tárgyalásakor a nem olasz kutatók a fasiszmus húsz évének építészeti termését sokszor az ideológia viszonylatában tárgyalják (*A kivételek közé tartozik Kenneth Frampton: A modern építészet kritikai története. Budapest, Terc, 2002.*)³⁸ vagy inkább – az

³⁶ Forrás: Ordasi Zsuzsa Art Limes - Diktatúra és művészet 1. számában megjelent cikkéhez csatolt képek

³⁷ lásd *Bilancioni, Guglielmo*: Eugenio Fuselli. Poesia e urbanistica.

³⁸ *Ordasi Zsuzsa cikkében megjelölt hivatkozás*

ideológiai kérdéseket éppen megkerülve – a technikai–formai újítókra és újításokra koncentrálnak (Bonta János: *Modern építészet 1911–2000. Budapest, Terc, 2002.*)³⁹, ennek az építészeti kultúrának az európai modern építészet viszonylatában megmutatkozó jelentőségét nem tudják sem megkerülni, sem eltagadni. „A XX. században az újat, a soha-nem-voltat [sic!] keresésével indul meg az olasz építészet emelkedése, s ez a ma is eleven folyamat – jelentős eredményekhez vezet. Ebben bizonyos szerepe van az olasz fasizmusnak is, mely szemben a némettel, nem »elfajzott« művészetnek deklarálja az új művészeti irányzatokat, hanem ezek progresszivitásával igyekszik alátámasztani a rezsím progresszivitásának látszatát...” (Major Máté: *Építészettörténet. Budapest, Műszaki, 1960. 402.*)⁴⁰

³⁹ *u.e.*

⁴⁰ *Ordasi Zsuzsa cikkében megjelölt hivatkozás*

5. Vittorio Santoianni con tutor Prof. Rolando Scarano, Il razionalismo nelle colonie italiane 1928-1943 - La nuova architettura delle Terre d'Oltremare

A kapcsolódó szakirodalmak láncának felfejtésében Vittorio Santoianni doktori értekezéséig jutottunk, mely az olasz racionalista építészet gyarmati hatásait, és elterjedését vizsgálja. Elsősorban hangsúlyozza a problémák eltérő természetét az afrikai olasz gyarmatok nyugati illetve a fasiszta rezsim alatt megszerzett keleti területein. A keleti térség ugyanis, melyhez Eritrea tartozik sokkal elmaradottabb, természeti erőforrásokban szegény, és forró, sivatagos éghajlata is kedvezőtlen.

Az Aszmarában, 1905-ben tartott I. Olasz Gyarmati Kongresszus (I Congresso Coloniale Italiano) után születik a döntés, hogy a keleti gyarmatok előmozdítása érdekében olasz munkásokat kell betelepíteni, és újabb mezőgazdasági területeket kell kialakítani az új gyarmatokon. Ez után kezdik el kiépíteni a helyi úthálózatot és infrastrukturális rendszert, valamint létrehozzák a helyi önkormányzatokat, rendőrkapitányságokat és börtönöket.⁴¹

Az olaszok többsége Aszmarában lakott, amit 1908-tól kezdenek a többi település számára városrendezési mintavárossá alakítani.⁴² A városrendezés gördülékenysége érdekében azonban csak 1937-ben küldi ki Olasz Afrika Minisztériuma Vittorio Cafierot, hogy kidolgozzon egy korszerű szabályozási tervet.⁴³

Az anyaország éghajlati viszonyaitól teljesen eltérő környezet azonban más építészeti megoldásokat kívánt, mint amit az olasz építészeti hagyományok kiérleltek. A gyarmati térség átforgalmazásában részt vevő építészek közül Santoianni kiemeli Armando Brasini, Alberto Alpago Novello, Ottavio Cabiati és Guido Ferrazza, valamint Florestano Di Fausto munkásságát.⁴⁴ Ők voltak azok a tervezők, akik az egyes projektek mellett mindig szem előtt tartották azok városképi illeszkedését is. Az utóbbi három egyidőben végzett a Politecnico di Milanon, és mindhárman a húszas évek elején települtek át a kelet-afrikai gyarmatokra.⁴⁵

⁴¹ *Santoianni, Vittorio con tutor Prof. Rolando Scarano: Il razionalismo nelle colonie italiane 64. oldal*

⁴² *Uo. 65. oldal*

⁴³ *Uo. 66. oldal*

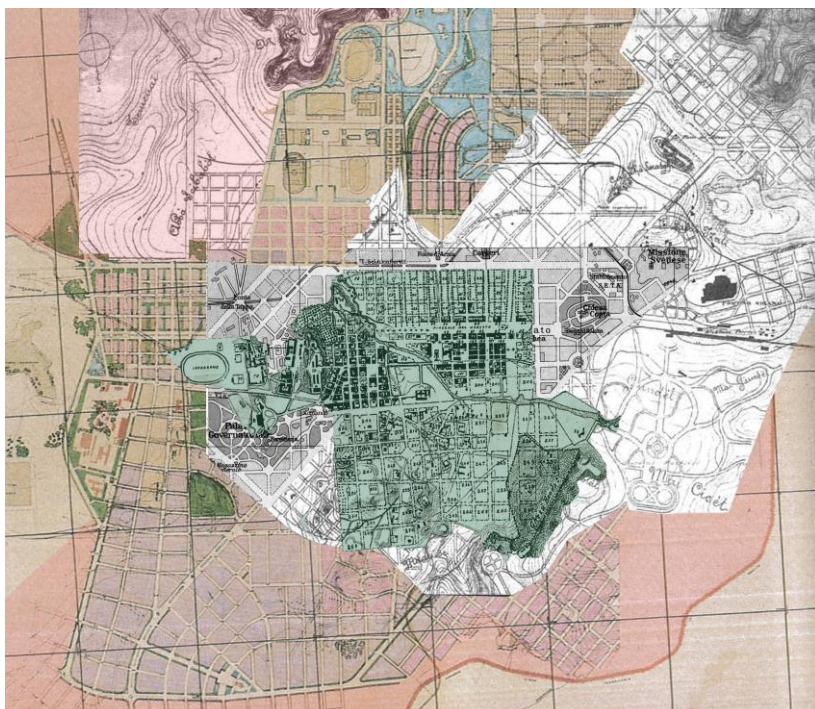
⁴⁴ *Uo. 85. oldal*

⁴⁵ *Uo. 89. oldal*

Számunkra ez azért is fontos adat, mivel az idén elindult EU-s támogatási projekt révén a Politecnico di Milano - ahol a tavalyi év során Erasmus csereprogramon vettünk részt - is bekapcsolódott az Asmara revitalizációját célzó kutatásába.

Ferrazza 1935-ben települ Eritreába, és kezdi meg kinti szakmai tevékenységét. Az említett három építész még korábban, 1933 szeptemberében a *Rassegna di Architettura* c. szaklapban veti fel a kérdést, hogy vajon mi lenne a követendő példa a gyarmati területek építészeti - városépítészeti kialakításában.⁴⁶

Ezek alapján arra következtetünk, hogy az olasz vezetés, noha gyakran és hangsúlyosan reprezentálja magát a gyarmati építési elvek megvitatására rendezett konferenciákon, ami egyébként is szinte állandó rovat az olasz építész szaklapok oldalain, valójában nincsen határozott elképzelés a megoldást illetően. Erre vall az is, hogy még 1937-ben sincs egy konkrét városterv, újabb és újabb vázlatok készülnek a főváros, Asmara kialakítására is. Ezt szemlélteti az 1913-tól a folyamat 1941-es lezárultáig kiadott várostervekből általunk készített montázs is.

A térkép két 1913-as, egy 1929-es, és két 1938-as városrendezési terv elemeiből épül össze.

⁴⁶ Santianni, Vittorio con tutor Prof. Rolando Scarano: *Il razionalismo nelle colonie italiane* 102. oldal

Mivel a keleti gyarmati területek hagyományából alig vehetőek át a modern életvitelnek megfelelő elemek, a tervezők egy egyedi stílusvilágot formálnak, semmint hogy a hazai vagy a helyi megoldásokat imitálnák.

A főbb központok kialakításában egy viszonylag szűk csoport vesz részt, melynek tagjai: Florestano Di Fausto és Mario Lago, Armando Brasini és Giuseppe Volpi, akik főleg Tripoliban tevékenykednek, valamint a helyenként összedolgozó “opere Pubbliche” irodáinak munkatársai: Carlo Enrico Rava, Giovanni Pellegrini és Umberto Di Segni.⁴⁷

Az említett építészek közül legrészletesebben talán Enrico Ravát emeli ki Santoianni kutatása. Ő ugyanis, amellet, hogy az “italikus formanyelv” és a nemzetközi irányzatok képviselője, több tervezéseméleti írásában is kifejti a helyi hagyományok tiszteletben tartásának fontosságát és a hozzájuk való visszacsatolást a kiutazó mérnökök kötelességének tekinti. Emellet azonban a *római domus* archaikus hagyományának átörökítésében látja a fasiszta birodalom kifejeződését, és az olasz kultúra átültetését a helyi hétköznapiakba.⁴⁸

Rava elemzései mellett a tanulmány rengeteg kutatómunkát említ, és ezek közül különös figyelmet fordít Piccinato hármás épület tipológiájának.⁴⁹ Ebből egyrészt kiderül, hogy az olaszok tüzetesen átvizsgálják a rendelkezésre álló helyi építőanyagokat, és mivel a területen nem találhatóak meg a betonhoz kellő alapanyagok a házak csupán egy-két emelet magasságig épülhetnek.

Az 1936-os nápolyi konferencián már a korábbi évek negatív tapasztalatainak elkerülése végett igyekeznek egy új stratégiát kidolgozni, melynek legfontosabb elemét Carlo Quadrelli *Problemi urgenti per l'edilizia in A. O.* c. írása adja. Ebben megfogalmazza, hogy a helyi építést minden esetben meg kell előznie egy részletes éghajlati, gazdasági és szerkezeti tanulmánynak.⁵⁰

⁴⁷ *Santianni, Vittorio con tutor Prof. Rolando Scarano: Il razionalismo nelle colonie italiane 104. oldal*

⁴⁸ *Uo. 114. oldal*

⁴⁹ *Uo. 116. oldal*

⁵⁰ *Uo. 120. oldal*

A konferenciát követően Piacentini vezetésével komoly pályázati szisztéma lép érvénybe.⁵¹ Az összes jelentkezőtől elvárta a gyarmati területi egységek elemző leírását, valamint egy helyi építészetről készült átfogó tanulmányt. Csak ezen előtanulmányok benyújtása után foghatott bárki a tervezéshez, szem előtt tartva a térség földrajzi-éghajlati felosztását. Három térséget különítettek el a kelet-afrikai régióban: az alföldet (700-800 m tengerszint feletti magasságig), mely Eritrea tengerparti vonalát felöleli; a középmagas területeket (800-2000 m-ig); és a fennsíkakat (2000 m fölött), ahová Aszmarát soroljuk.

A szigorú pályázati feltételek alapján azt a következtetést vonhatnánk le, hogy az olasz építési külpolitika jóval megalapozottabb, és az 1936-ban kezdődő építkezések egy elfogadott közös stratégia alapján indulnak meg. Ezzel szemben hatalmas váltás tapasztalható az eddigi ideológiai okfejtések és tanulmányok után, ugyanis az alig pár év alatt felhúzott főváros építési dömpingje elsodorja az összes addigi elméleti elgondolást, és a konzervatív nézetek, éppúgy, mint a hazai modernista elképzelések háttérbe szorulnak, sőt úgy tűnik, szinte érdektelenné válnak.

Egy 1940-ben megjelent *Domus*-os cikkben így írnak az időszakról: “amikor az építészek megérkeznek az ismeretlen gyarmati területekre, megfélemeznek szinte minden hazai modernista tapasztalatról, és stilisztikai kísérletezésbe fognak.”⁵²

Később maga Piacentini, korábbi írásaival ellentétben kifejti a római katolikus templom példáján, melynek tervezője a hagyományos helyi építési technika elemeit is beépíti: “A templom a “fehérek” igényeit szolgáló és kielégítő épület kéne, hogy legyen, erősítve a hazai kultúrát Kelet-Afrikában, ehelyett a tukulok mintájára megálmodott, öslakos építőkkal felhúzatott monstrum lett. Semmi római, semmi itáliai íz, semmi nem látszik a modern gyarmati építészeti elgondolásokból. Végzetes hiba!” Az épületet a *Casabella* lapjain később Raffaello Giolli próbálja védelmébe venni.⁵³

⁵¹ *Uo. 123. oldal*

⁵² *Santianni, Vittorio con tutor Prof. Rolando Scarano: Il razionalismo nelle colonie italiane, 123. oldal*

⁵³ *Uo. 124. oldal*

A gyarmatokon tevékenykedők közül talán Rava igazodik leginkább eredeti elgondolásához. Terveit az olasz racionalizmus helyi hagyományokra építő ágát képviselve készíti, ugyanakkor mindig szem előtt tartva a “latin spirituszt”.⁵⁴

Számos, a gyarmati kultúrát bemutató kiállítás megrendezésében is részt vesz, köztük az V. Milánói Triennálén 1933-ban, és az 1933-34-ben megrendezett VIII. Tripoli Fierán, Eritrea és Szomália pavilonjainak kurátoraként.⁵⁵ Eritreában egy terve, az 1936-os asszabi Società Coloniale Siderurgica székháza épül meg.

Ezek mellett részt vesz az Olaszországban megtartott gyarmati építészeti kongresszusokon: 1936-ban Nápolyban, és 1937-ben Rómában.⁵⁶

⁵⁴ *Uo. 158. oldal*

⁵⁵ *Uo. 169. oldal*

⁵⁶ *Uo. 171. oldal*

MODERNISTA IRÁNYZATOK OLASZORSZÁGBAN

Az 1935-41 közötti építési rohamban kétszer annyi terv született Aszmara utcáira, mint amennyi megvalósult. Ezek stílusjegyei nagyjából lekövetik az Olaszországban kibontakozó több modernista irányzatot, mindegyikre találunk példát a tervek között. Az olasz építészeti közélet meglehetősen megosztott volt ekkoriban, a MODERN mozgalom még Milánón belül is más-más irányzatokban jelent meg, melyek komolyan rivalizáltak egymással.

Novecento

A “Novecento”-ként aposztrofált irányzat a modernnek egy klasszikusabb arányú, sokszor szimmetriát és néhol díszítéseket alkalmazó, óvatosabb megnyilvánulása volt, mely nem szakított teljes egészében az Olaszországban megkerülhetetlenül jelen lévő építési hagyományokkal. A mozgalom kezdetének egy 1923-es kiállítás megnyitót tekintenek, melyen maga Mussolini is beszédet mondott; sőt, az irányzat céljainak megfogalmazásában Mussolini szeretője, Margherita Sarfatti is aktívan részt vett. A megfogalmazott célok között szerepelt a fasiszta ideáknak művészeti és építészeti háttérrel alkotni.

Razionalismo

A Novecento művészeti karakterének ellenpontosására bontakozott ki a radikálisabb Razionalismo (racionalizmus) mozgalom, ami teljes mértékben szakított a hagyományokkal, és tisztán modernista megoldásokat nyújtott. 1926-ban kezdték működésüket il Gruppo 7 néven. Giuseppe Terragni volt az egyik legprominensebb alakjuk, akinek comói Casa del Fascio épülete a racionalizmus egyik legjellemzőbb példája. A csoport tagjai meglehetősen sok állami megbízást teljesítettek, és elhatárolódtak a Novecento által képviselt formanyelvtől.

Futurismo

1914 Sant’ Elia futurista kiáltványával kezdődött Olaszországban (*Manifesto dell’architettura futurista*) - a funkcionalitást a szépség fölé emelte, határozott terveket és elképzeléseket alkotott a “jövő városáról” (Cittá del Futuro.) Vízója szerint a jövő városának leglényegesebb eleme a mozgás, a folyamatos mobilitás lesz, és amiatt épületeiben különös

hangsúlyt kaptak a mobilitást elősegítő eszközök formai elemei - ennek nyomán jöhetett létre Aszmarában a repülő formájú benzinkút és a hajó formájú szálloda. A mozgalom nem volt hosszú életű, sem jelentős hatású, de a Futurismo jegyében született alkotások mindenképpen érdekes lenyomatai a korszaknak.

ASZMARA KIEMELKEDŐ ÉPÜLETEI

Ahogy a bevezetőben is utaltunk rá, Aszmara modernista városrésze az Etióp megszállás évétől, 1935-től kezdve épül fel, elképesztő tempóban, hiszen a legikonikusabb épületek a 30-as évek végére már álltak. A Denison / Yu Ren / Gebremedhin által szerkesztett könyv katalógusából⁵⁷ az derül ki, hogy a város épületei eddig az időpontig kissé meghatározhatatlan, eklektikus, historizáló stílusban épülnek annak ellenére, hogy az anyaországi uralkodó irányzatok ezt már rég meghaladták (1914- Futurismo, 1923 - Novecento, 1926- Razionalismo). Ebből az következik, hogy az “új” stílusirányzat igazából a hatalmi, politikai figyelemmel együtt érkezett.

A “Novecento” kibontakozása egyértelműen kötődik Mussolini szeretőjének, Maddalena Sarfattinak művészetpártoló tevékenységéhez, ami azonban nem jelentette a stílus kizárólagos támogatottságát az impérium építkezéseiben sem Itálián belül, sem keleti zászlóshajóján. Ennek több oka lehet - Mussolini állítólag nem igazán kedvelte a művészeteket, és nem pártolt kizárólag egy irányzatot, hanem inkább minden jelentősebbet támogatott, hogy ne forduljanak ellene. Az elkülönülő irányzatok kibontakozásának körülményeiből is az körvonalazódik, hogy inkább egyes csoportok akartak a hatalomhoz húzni (Mussolini idejében egyértelműen a Novecento volt ez), mint a hatalom kiemelni egy csoportot. Egy másik magyarázat a hivatalos kiemelés hiányára lehet az, amit Ordasi Zsuzsa ír le a *“Mussolininek mindig igaza van”* című értekezésében, miszerint *“Olaszországban az építészeti–urbanisztikai hagyomány európai összehasonlításban egyedülállóan folyamatos és töretlen, aminek eredménye az, hogy az építészeti alkotások formáját, jellegét, minőségét (...) egyfajta történeti beidegződés határozza meg.”* Ennek következménye, hogy *“a nem kompetens személyek nem szólnak bele közvetlenül az építészet formai–esztétikai alakításába, hanem azt hagyományosan a szakemberekre (művész-építészek) bízzák, s maguk csupán megrendelőként és szponzorként lépnek fel, illetve az építész feladata hagyományosan a megrendelő igényeinek modern és adekvát kifejezése.”*⁵⁸

Mindez alapján feltételezhető, hogy az Aszmara-vízió tekintetében a hatalmi megrendelői igény a haladást, jövőt jelentő modern tervezést várta el, de nem tett különbséget az irányzatok

⁵⁷ Denison, Edward; Yu Ren, Guang; Gebremedhin, Naigzy: *Asmara - Africa's Modernist City*. 88. oldaltól

⁵⁸ Ordasi Zsuzsa: *“Mussolininek mindig igaza van”* A modern építészet néhány kérdése Mussolini Olaszországában

között. Ez pedig tökéletesen képviselte az a célt, ami a várossal kapcsolatos összes beruházásban megjelent- egy minden szempontból csodálatra méltó, haladást és fejlődést, gazdasági erőt képviselő modern metropolisz létrehozását.

Így hát a sok forrás által olasz modernista építészek "játszóterének" titulált városban minden irányzat megjelenik, némelyik hangsúlyosabban, némelyik egy-két elemmel csupán. Ami érdekesség, hogy a város tervezésében nagyon sokan részt vettek, viszont az építészekről szinte semmit nem tudunk - meglehetősen sok épületnek még névről sem ismerjük a tervezőjét.⁵⁹

Annyi bizonyos, hogy nem az Olaszországban alkotó építészeti elit tagjai tervezték Aszmarát, a résztvevőknek pedig valószínűleg azért volt ilyen magas a száma, mert nagyon gyorsan kellett nagy mennyiségű tervet legyártani. Az mindenesetre megint érdekes kérdés, hogy milyen indíttatásból nem egy uniformizált, sablonba öntött várost építettek fel, mint ahogy az a gyarmati telepítéseknél oly sokszor előfordult?

A rendelkezésünkre álló források alapján szinte kizárólag a homlokzatot és a tömegformálást tudjuk megvizsgálni, tervrajzokat nagyon ritkán közölnek az általunk ismert publikációk, és alaprajz vagy metszet ezek között is csak elvétve akad. Tehát a belső kialakítás, az anyagok és szerkezetek vizsgálata helyszíni munkával lehetséges. Viszont ebből a felszínes elemzésből is kiderül, hogy egészen elképesztő változatosság jelenik meg Aszmara utcáin a modernista építészet különböző irányzataiból.

⁵⁹ Denison, Edward; Yu Ren, Guang; Gebremedhin, Naigzy: Asmara - Africa's Modernist City katalógusa alapján

A futurista

Giuseppe Pettazzi tervezte Aszmarara egyik legmarkánsabb, futurista épületét. A benzinkutat (**Fiat Tagliero**) egy repülőgép formája és dinamikája ihlette, két irányban 36-36 m-t kinyúló vasbeton konzolos lemez szárnyai elismerésre méltó mérnöki teljesítmények. Az épület 1938-ban épült fel, mire Olaszországban a futurista építészetnek nem marad számottevő tábora, így ez a különleges, bizarr alkotás egy-két aszmarai társával (szálloda, ami hajó, és lakóház, ami vonat) az irányzat utolsó megjelenéseivel tartozik. Az Art Deco stílusú feliratok az épületen és az íves előtető érdekes feszültséget kelt a szokatlan arányú, extravagáns épületen, ami talán a korszak útkeresését is érezteti.

A Novecento

Kétségtelenül a Novecento irányzatnak megfeleltethető épületből van a legtöbb Aszmarában, azonban építészeikről szinte semmit nem tudunk, annyi biztos, hogy nem abból a körből kerültek ki, akik Milánóban megfogalmazták a mozgalom célkitűzéseit, és jelentős épületeikről nem tudunk Aszmarán kívül. A Novecento minden épülettípusban megjelenik, egyik legikonikusabb képviselője a **Cinema Impero** (Mario Messina, 1936), magán hordozza a tipikus jegyeket: nem igazán plasztikus, szimmetrikus geometrikus homlokzat, kör alakú ornamentika, a földszint osztása élesen elkülönül a tömeg felsőbb részétől. A homlokzatot párkányzatra utaló díszítés zárja le. A a vörös-sárga festést Carlo Enrico Rava is kritizálta ⁶⁰, mint a “gyarmati stílus vagy Aszamarai stílus” jellemzőjét, és valóban: számos homlokzatot ural ez a két szín a városban.

⁶⁰ Bader, Vera Simone: *Moderne in Afrika*.

A **Cinema Roma** (Alberto Cappellano 1938, Bruno Sclafani 1944) nagyon hasonlít az Impero-ra, a homlokzati tagolás, szimmetria szinte azonos a kettőnél, azzal a különbséggel, hogy a Roma egy saroképület, így két fő homlokzata néz az utcára. A másodhomlokzat rizalitos kialakítású, íves záródású, hosszú ablakai valamelyest szintén az Impero tagolását idézik meg, ám ez a homlokzata nem teljesen szimmetrikus tagolású, de ugyanazt a megtörhetetlennek tűnő térfal érzetet kelti, mint a főbejárat homlokzata, és mint a Novecento épületeinek nagy többsége.

Cinema Roma (Alberto Cappellano 1938, Bruno Sclafani 1944)

Hasonló homlokzati tagolás jelenik meg lakóépületeknél is, melynek földszintjén üzletsor húzódik, pl. Domenico Rapisardi által 1937-ben tervezett tömbnél - kevésbé plasztikus, színezéssel illetve minimális vakolatornamentikával függőlegesen tagolt homlokzatán a földszint élesen elkülönül a felsőbb tömegtől, amit párkányzatmotívum zár le.

Domenico Rapisardi, 1937, lakások és üzletek⁶¹

Az, hogy a Novecento és a Razionalismo által használt formaképzésben milyen nagy eltérések vannak, a saroképületeken talán a saroképületek kialakításában még jobban érződik, mint sík térfalban. A novecento épületei ebben a városi helyzetben szinte kivétel nélkül még egy szimmetriatengellyel gazdagodnak, mégpedig az utcasarok szögfelezőjével, ezen kívül pedig gyakran még az egyes utcai homlokzatok is szimmetrikusak. A saroknál a tömeg vagy rizalitszerűen ki van emelve, vagy vissza van húzva, de a ház ugyanazt a stabilitást, tömegszerűséget és síkszerűséget mutatja minden esetben.

⁶¹ Denison, Edward; Yu Ren, Guang; Gebremedhin, Naigzy: Asmara - Africa's Modernist City 176. oldal

Carlo Marchi, 1938, üzletek és lakások - az íves homlokzati tagolás a szokásosnál is jobban utal a klasszikus eszközökre⁶²

⁶² Denison, Edward; Yu Ren, Guang; Gebremedhin, Naigzy: Asmara - Africa's Modernist City 183. oldal

*Bar Zilli, késő 1930-as évek, ismeretlen tervező*⁶³

Egy statikus, nagy léptékű, minden oldalról szimmetrikus tömegre példa:

*Palazzo Falletta; Giuseppe Cane, Carlo Marchi, Aldo Burzagli, A. Fulgini (1937-1961)*⁶⁴

⁶³ Denison, Edward; Yu Ren, Guang; Gebremedhin, Naigzy: Asmara - Africa's Modernist City
185. oldal

⁶⁴ U.a. 175. oldal

Ezzel szemben a Razinaliso vonulatához közel álló tervezők mintha érzékenyebben reagáltak volna a városi helyzetre, amibe a tervük épült. Ezeken az épületeken általában van hangsúly, sokkal plasztikusabbak, ezáltal nem tűnik olyan robotszerűnek a tömegük. Erre jó példa a Roberto Cappellano és egy ismeretlen építész által tervezett tömb, ami akár egy ház is lehetne, de a forrás két külön épületként említi, valószínűleg a tulajdoni viszonyok miatt. 1938-39-ben épült a két része, nagyon érdekes, ahogy a tömegek illeszkednek egymáshoz. Az íves sarokképzésű tömeg épült először, a homlokzat térbeli elemeivel játszott a hozzáépítés tervezője - az előbb épültek a sarokhelyzetben van sík felülete, az utcákra néző homlokzat tagolt, míg a hozzáépítésnek a sarokhelyzete plasztikus, ami szépen lecseng az utcai homlokzaton.

Terragni emblemikus racionalista épületének, a comói Novocomum-nak a szerkesztési elveit tükrözi a Vitaliti épülete a Harnet Avenue-n, ezt a párhuzamot a katalógus ⁶⁶is felállítja. Hasonlóan reagál a térbeli helyzetre a Cappellano Palazzo Lazzarini épülete is.

⁶⁵ Denison, Edward; Yu Ren, Guang; Gebremedhin, Naigzy: Asmara - Africa's Modernist City. 154. És 184. oldal

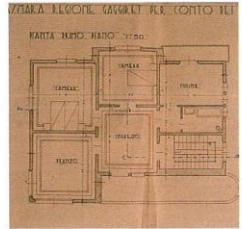
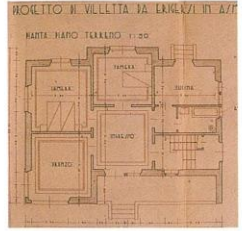
⁶⁶ U.o. 54. oldal

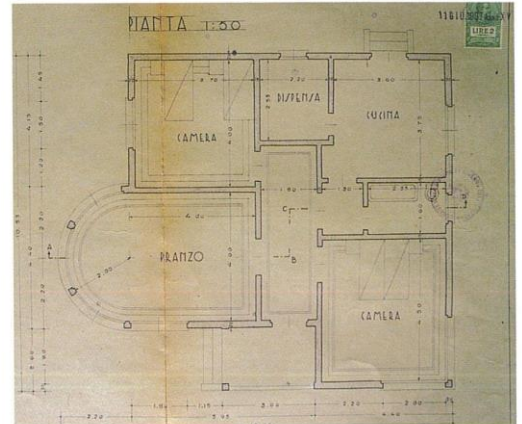
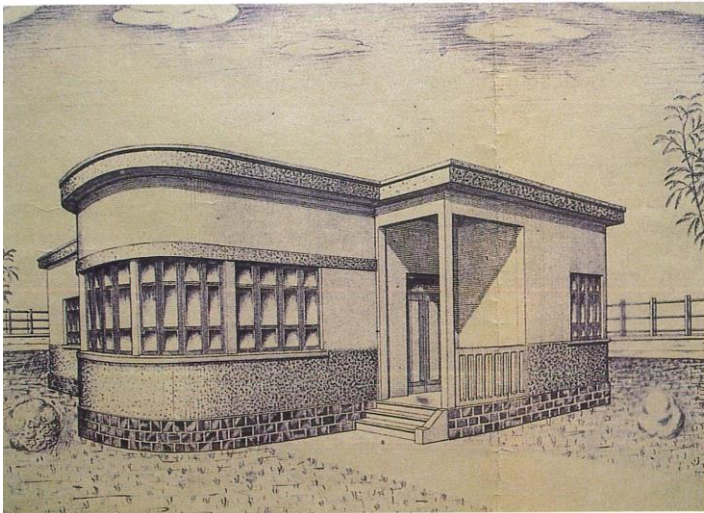
*Palazzo Lazzarini, Cappellano*⁶⁷

Vannak olyan alkotások is, amik homlokzatképzésük alapján inkább illeszthetőek a modern nemzetközi áramlatába, mint egy olasz eredetű mozgalomhoz. Erre példa a Shell töltőállomás egyszerű, geometrikus tömegformálásával, bár itt is szembetűnő egyfajta szimmetriára való törekvés. Szintén ide sorolható egy lakóépület, Carlo Pozzo munkája 1937-ből, illetve több kis villa is.

⁶⁷ U.o. 180. oldal

68

69

68 U.o. 149 oldal
69 U.o. 193. oldal

Különlegesen elegáns alkotás, és egyértelműen a nagy nemzetközi irányvonalhoz a **Cinema Odeon** mozi belső tere is, ami talán a leghíresebb enteriőr Aszmarából. A krémszínű, Art Deco stílusú, gyönyörűen tervezett bárpult, a krómozott csőbútorok 1937-ből bármelyik európai vagy New York-i bárban lehetnének.

A Cinema Odeon más szempontból is érdekes, egy tervvázlat rajzain megjelenő intenzív vertikális tagolás, és egy asszimmetrikusan elhelyezett torony mutat némi rokonságot a Sabaudia városi tengelyét meghatározó toronnyal is. A dél-olaszországi város egyértelműen Mussolini kezdeményezésére épült, kevésbé változatos, de hasonló építészeti stílusjegyekkel, mint ami Aszmarában fellelhető.

Cinema Odeon- terv -1936

Az “export Novecento” felvetés egy érdekes vonatkozása a magyar építészetre gyakorolt olasz hatás, mely a Római Iskolán keresztül csatornázódott Magyarországra. Az alábbi képen egy aszmarai villa látható, mely kísérteties hasonlóságot mutat egy Árkay Bertalan által tervezett budapesti házzal. A téma kifejtését ld. a következő fejezetben.

Modernist former villa now an office - ismeretlen tervező

KITEKINTÉS - ‘EXPORT NOVECENTO’ A KORABELI MAGYARORSZÁGRA

Az olasz és magyar modernista építészetben a legkézenfekvőbb kapcsolat az 1928-as római ösztöndíj program elindulása révén jön létre, ennek elemzésével P. Szűcs Julianna könyve foglalkozik behatóan.⁷⁰ Ebben kitér arra is, hogy ugyan Rómában a Via Giulia 1. alatt működő Collegium Hungaricum ösztöndíjasainak munkája igen jelentős számú, és a kor kulturális közéletében igen jelentős szerepet kapott, mégis “*Napjainkig alig jutott el a résztvevők, és a program híre.*”⁷¹ Az ösztöndíj létrejötte a Klebelsberg Kunó által szorgalmazott ösztöndíjrendszer kidolgozásához kötődik, amely Berlin és Bécs után Rómát tartotta kiemelten követendő példának. A művészeti ösztöndíj és a kapcsolatok háttérben nem meglepő módon politikai érdekek húzódnak, mégpedig “az olasz-magyar baráti szerződés, melyet Bethlen István kötött Mussolinivel az intenzívebbé váló kapcsolat kedvéért. Ám a legfontosabb előzmény az eszmetörténet körébe vág.”⁷²

Gróf Bethlen István a Palazzo Falconieriben, 1929 (forrás: P. Szűcs 1987, p. 121.)

⁷⁰ Lásd P. Szűcs Júlia, *A római iskola*. Corvina, Budapest, 1987. 9. oldal

⁷¹ Uő., 12. oldal

⁷² Uő., 15. oldal

A posztgraduális művészképző program kidolgozója és legfontosabb eszmei vezetője Gerevich Tibor volt, aki korszak egyik legjelentősebb művészettörténésze, a Collegium Hungaricum, azaz a Római Magyar Akadémia 1928-tól kinevezett kurátora, és már a kezdetekben szószólója lett az 1929 és 1936 között vezetésével létrejövő “római magyar stílus”-nak. P. Szűcs könyvének állítása szerint “Az a tény, hogy a Novecento nem vagy alig kapcsolódott keresztény tematikához, az ösztöndíjasokat arra készítette, hogy eltérjenek az itáliai fővonaltól, mint példaképtől. Olyan korszakimázst kerestek tehát, amelyre érvényesek az ábrázolás évezredes, európai tradíciói, s amelyet feltétlenül magáénak vallhat az egyház, de amelyet a húszas évek modern vizuális kultúrája sem tagadott meg. Csakis e komplex stílusigénnyel magyarázható az az erős hajlam, amely a “rómaiak” jelentős részét a *Trecento* és *Quattrocento* felé fordította.”⁷³ Ezzel együtt igen erős párhuzamokat találunk az olasz és magyar korabeli épületek között, többek között olyan konkrét formai megoldásokat és épületelemeket is, melyek aztán visszatérő elemei, és ismertetőjegyei lesznek a “római iskola” építész csapatának.⁷⁴

Csakúgy, mint Aszmara építése, a “római iskola” működése is rövid időre korlátozódik, a könyv szerint gyakorlatilag egy évtized: az 1928 és 1938 jelenti a szoros értelemben vett “római iskola” eseménytörténetének határát, “*noha természetesen nem kerülhetjük meg a korábbi előkészítő időszak vázlatos tárgyalását sem*”.⁷⁵ A könyv e tíz évet két fő egységre bontja, az iskola első és második generációjára.

Az első generáció építésze még szorososan az olasz *Novecento*-hoz kötődik, később viszont “*Azáltal, hogy az olasz fasizmus hivatalos irányzata, a Novecento elvesztette idillikusan modern színezetét (I. Római Quadriennálé 1931-ben,⁷⁶ V. Milánói Triennálé 1933-ban - Decennio-kiállítás⁷⁷), és azáltal, hogy egy másik, keményebb fasizmus a maga naturalizmusba hajló klasszicizmusával egyszerre lett szövetségese és konkurenciája e mediterrán áramlatnak, azt vont*

⁷³ Uő., 15. oldal

⁷⁴ A témához átfogóan lásd: Ordasi Zsuzsa, Olasz-magyar építészeti kapcsolatok a két világháború között. *Építés-Építészettudomány*, 38 (1-2), 2010, pp. 121-149.

⁷⁵ P. Szűcs 1987, 13. oldal

⁷⁶ Átfogóan lásd: Napolitano, Anna Cambedda, *Eclettismo e innovazione. L'arte italiana negli intendimenti politici e nella politica espositiva, 1931-1935: le prime Quadriennali romane*, in *Catalogo generale della Galleria comunale d'arte moderna e contemporanea a cura di Giovanna Bonasegale*. Roma, De Luca Editori d'Arte, 1994.

⁷⁷ A témához áttekintés: Pansera, Anty, *Storia e cronaca della Triennale*, Milano, Longanesi & C., 1978.

maga után, hogy a magyar novecentisták elbizonytalanodtak stílusválasztásuk helyességében és alkalmazásában.”⁷⁸ Így jött létre a római iskola második generációja, mely az 1936-38 között alkotó építészeket és művészeket jelenti, akiket már más eszmények jellemeznek, emellett célkitűzéseik is különböznek az eddigiektől: *“Elsődleges feladatuk a formai újítások helyett az adott társadalom vált érdekeinek szolgálata lett.”*⁷⁹

A formavilág és a műalkotások bemutatásán kívül P. Szűcs írása nagyban formálta kutatásunk célkitűzéseit, és rávilágít nem csak Aszmara, hanem a magyar építészettörténet kapcsán is a korszak fontos problémakörére. Ahogy P. Szűcs írja: *“Tudományágunk népszerűtlen feladatai közé tartozik azoknak az árnyékfolyamatoknak a rekonstrukciója, amelyek nem rendelkeznek sem az immanens művészeti fejlődés, sem az ideológiatörténet vonatkozásában feltétlen erényekkel, tehát jelenünk sem esztétikailag, sem politikailag nem vállalhatja az adott művészeti folyamat legitimitásának gondolatát. Véleményünk szerint a nemzeti vagyoni reálisabb megismerésének érdekében mégis kutatni kell e problematikus jelenségeket. Nélkülük ugyanis a progresszív törekvések csak az összefüggésekből kiragadva jelenhetnek meg, nélkülük hiányozna az a viszonyítórendszer, amely egy adott korszak kultúráján belül hitelesítheti az értékek számunkra érvényes rangsorát.”*⁸⁰

Ez a részlet mind a magyar, mind az Aszmara-i építészet elemzése-megértése szempontjából rendkívül fontos. Az itthoni és az afrikai város építészetének szakirodalma ugyanis szinte kivétel nélkül a politikai, történeti kontextusából kiragadva, csupán stilisztikai-esztétikai szempontból elemzi a lezajló folyamatokat, és a megépülő alkotásokat, ami a korszak hiteles kultúrtörténeti beágyazódását akadályozza meg. Údító kivétel Ordasi Zsuzsa fent hivatkozott tanulmánya,⁸¹ illetve más, a korszakkal kapcsolatos írása is.⁸² Erre a problémakörre később, dolgozatunk összefoglaló fejezetében reflektálunk ismét.

⁷⁸ P. Szűcs 1987, 16. oldal

⁷⁹ Uő., 15. oldal

⁸⁰ Uő., 15. oldal

⁸¹ Ordasi 2010.

⁸² Lásd Ordasi Zsuzsa, “Mussolininek mindig igaza van”. A modern építészet néhány kérdése Mussolini Olaszországában. Art Limes. Diktatúra és Művészet 1. 2004.1, Tatabánya, 2004, pp. 29-36,

Annál is nagyobb szükség van a korszak elemzésére, mivel a stilisztikai irányzat egyben az aktuális politikai irányzat és társadalmi struktúra jellemzését is alátámasztja. *“A ‘római iskola’ azért is alkalmas a mérőfunkció betöltésére, mert a két világháború közötti magyar képzőművészetben nem volt még egy olyan csoportosulás, amely ennyi résztvevőt tömörített volna, és nem volt még egy áramlat, amelyet ekkora apparátust emelt volna a közfigyelem centrumába.”*⁸³ Így a “római időszak” mindenképp döntésre készítette a kor alkotóit és a többi irányzat képviselőit hozzá való viszonyukról.

A nehezen megközelíthető történeti háttér kutatásához itthon is gyér forrásanyag áll csak rendelkezésre, illetve sok minden nem került még publikálásra, hasonlóképp Aszmara esetéhez.⁸⁴ *“Választott témánk népszerűtlenségét mi sem bizonyítja jobban, mint a feldolgozottság eddigi tudományos szintje. Nemcsak az irányzatról és az intézményről nem készült közelmúltunk művészettörténet-írásában egyetlen tanulmány sem, hanem jelentőségéhez képest aránytalanul kis terjedelmet kapott az összefoglaló munkákban, és aránytalanul kevésbé méltatták figyelemre az egyes érintett oeuvre-ök elemzésénél. Ennek több oka van.”*⁸⁵

*“Az a tény, hogy a ‘római iskola’ eszmei vezéregyénisége, Gerevich Tibor nem írt felfedezettjeiről és támogatóijairól kötetben publikált művészettörténeti tanulmányt, azt eredményezte, hogy az interpretáció átcsúszott azoknak a szerzőknek a kezébe, akik elsősorban esztétikai preferenciájukkal kívánták összhangba hozni az emlékanyagot, és csak másodsorban törekedtek a jelenség minéműségének tisztázására.”*⁸⁶

“Továbbá az a tény, hogy az egyes életműveket csak a legritkább esetben jellemezte végig a csoporthoz tartozás, hogy az egyes művészek - a forgalom pejoratívva váló töltete miatt - nem

⁸³ P. Szűcs 1987, 13. oldal

⁸⁴ A politikai-ideológiai háttér felvázolásához lásd: Bader, Vera Simone, *Moderne in Afrika. Asmara - Die Konstruktion einer italienischen Kolonialstadt 1889-1941*. Berlin, 2016, pp. 71-85. és pp. 163-201.; Fuller, Mia, *Building Power: Italy's Colonial Architecture and Urbanism, 1923-1940*. *Cultural Anthropology*. *Journal of the Society for Cultural Anthropology* 3, Nr. 4, 1988, pp. 455-487.

⁸⁵ P. Szűcs 1987, . oldal

⁸⁶ Uő., 15. oldal

vállalták a csoporthoz sorolást, sőt magát a “római iskola” létezését is kétségbe vonták, eleve megnehezítette az elemző feldolgozást.”⁸⁷

“...a Novecento-mozgalom feldolgozása azonban külföldön éppannyira nem tartozott a népszerű feladatok közé, mint a magyar rokonjelenség vizsgálata. Ellenhatásként született a hetvenes évek elején az a szakirodalom - (E. Crispolti - *Arte e fascismo in Italia e in Germania*, Milánó, 1974.; és Umberto Silva - *Arte moderna in Italia, 1915-1935. Catalogo della mostra*, Firenze, 1967.) - , amely szorosra vonta a köteléket a Novecento tárgyi emlékei és a Harmadik Birodalom képzőművészeti dokumentumai között.”⁸⁸

Az ösztöndíj megalapítása és működése, ahogy már korábban is kiemeltük, nem csak kulturális kapcsolatok terén hatott a résztvevők életére, így fontos a korabeli olasz politikai helyzet feltérképezése is a kiutazók alkotásainak értelmezéséhez. “Gerevich László, Kontuly Béla és Berczeli A. Károly szóbeli közlése szerint Gerevich Tibor a húszas évek elején ismerkedett meg Mussolinival Margherita Sarfatti milánói szalonjában, a Novecento-mozgalom születésének legfontosabb színhelyén.”⁸⁹

P. Szűcs a külpolitikai kapcsolatok leírása után tér át a konkrét művek elemzésére. Ebből az általunk vizsgált aszmarai épületekkel egyértelmű hasonlóságot mutató épületeket emeljük ki, amik kivétel nélkül a “római iskola” résztvevőitől származnak. Legfontosabb példánk a Városmajori templom, Árkay Aladár és fia, Bertalan 1933-ban felszentelt épülete. A könyv a “római iskola” első korszakából egy épületet, egy falfestményt és egy köztéri szobrot emel ki, melyek a társadalom más-más rétegeit célozzák meg, mint fiktív közönséget.

A templom nem csak a modern irányzat, hanem a *Gesamtkunstwerk*, vagyis az összművészetiség jegyében épült. Szokatlan külleme mind felszentelése után, 1933-ban, mind bombasérülése után, 1942-ben hatalmas vitát gerjeszt a szakmai közönség körében, s ezzel “a korszak egyik kulturális szimbólumává nő”.⁹⁰

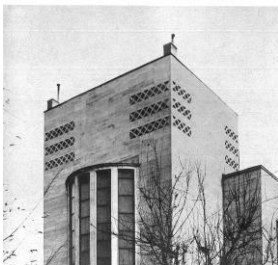
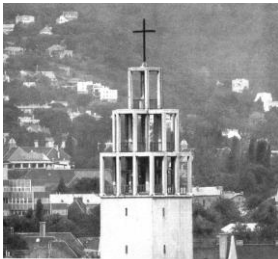
⁸⁷ Uő., p. 16.

⁸⁸ Uő., p. 18.

⁸⁹ Uő., p. 49., 16-os lábjegyzet

⁹⁰ Uő., p.71

A tervezők közti munkamegosztás stíluskritikai alapon dönthető el. Árkay Bertalan munkásságában ugyanis éppen *“1928 és 1930 között következik be az a fordulat, amely eltávolítja a Behrens-féle mesteriskola ipusztriális beállítottságú és a Bauhausszal némiképp rokon stílusától, és közelíti a római ösztöndíj révén a mediterrán formaképzéshez. A korábban modern villaépületekkel jeleskedő fiatal építész érdeklődése Rómában másfelé fordul, és sorozatban készít olyan modern vonalú templomterveket, amelyek többek között a “római iskola” Nemzeti Szalon-beli kiállításán reprezentálják az építészetet...”*⁹¹ A templom körüli felháborodás oka látszólag az ideiglenesség és a kiállításszerűség, hiszen a Városmajori templom, *“mint válságletesítmény lényegesen olcsóbb, mint a vele egy időben épülő és ezért elmarasztalt Lehel téri plébánia”*.⁹² Valójában az ellenállás és irritáltság okai mások, melyet a könyv három pontban foglal össze: 1. A hitélet vizualizálásának reformja nem éri felkészülten a papság képzőművészetben és egyházi művészetpolitikában egyaránt járatlan középíregét. 2. A közreműködő művészek: a baloldali Pátzay Pál faragott diadalíve és apostolszobrai, és a karikaturistaként hírnevet szerző Molnár C. Pál által megfestett Szent Imre-oltár önmagában is fordulatot jelez. 3. Végül a különálló harangtornyot, síkfedésre alkalmas gerendázatot és alig mélyülő mellékkápolnát felsorakoztató alaprajzi koncepció, *“amely önmagában érvényteleníti a neobarokk egyházművészeti stílusigazodást, sőt a dualizmus korából örökölt egyházművészeti konvenciókat.”*⁹³

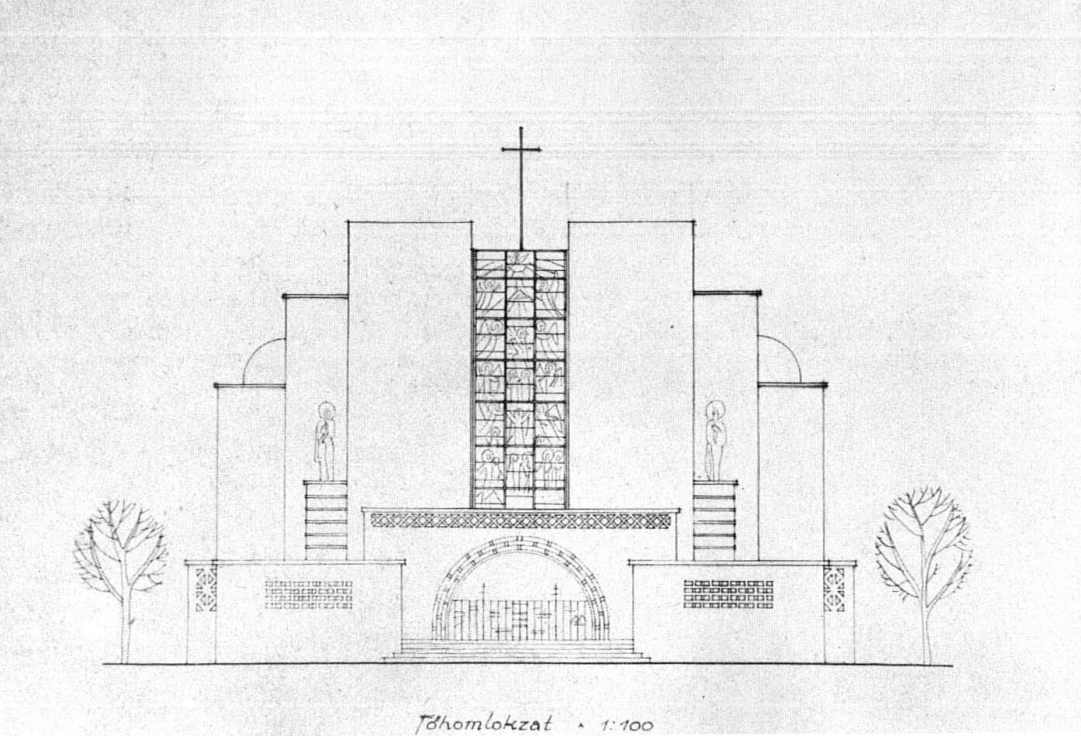
⁹¹ Uő., p.71

⁹² Uő., p. 72

⁹³ Uő., p. 72

VÁROSMAJORI ROM. KATH. EGYHÁZKÖZSÉG ÚJ TEMPLOMA • HRSZ •

Fehomlokzat • 1:100

képek: balra Győri templom (forrás: <https://moderngyor.com/2012/08/04/szent-imre-templom/>) jobbra - Rimanóczy Gyula pasaréti rk. temploma

A Városmajori templom tehát az egyházon kívüli művészek foglalkoztatásával és az osztrákos (nemzeti) formanyelv helyett az “italikus” (nemzetközi) formavilágával hoz jelentős újítást a hazai építészetbe. Hasonló, bár nem ennyire progresszív alkotások a Körmeny Nándor tervezte győri Szent Imre templom, valamint a Városmajori után néhány hónappal később felszentelt Pasaréti templom, amely Rimanóczy Gyula alkotása.⁹⁴

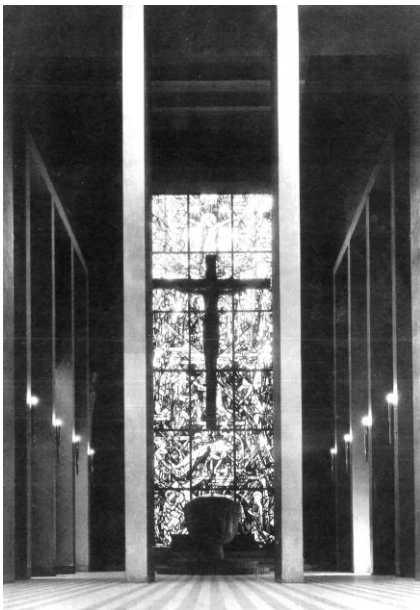
A korabeli hangulatot és a kritikusok reakcióját a P. Szűcs röviden így foglalja össze: “A városmajori templomban elhelyezett Pátzay-szobrokat mézesbáboknak, az apszis üvegablakának Krisztusát brigantiarcúnak, az akkor még burkolatlan betonépületet - a német Gottfabrik mintájára - “istengyárnak” minősíti a közvélemény. Ám a támadásokat egyrészt kivédi a templom plébánosa, másrészt megvédi a szaksajtó, harmadsorban melléáll egy-két tollat ragadó egyszerű hívő. A mérleg végülis az új javára billen, még ha ez az új minőségileg más is, mint amit a katolikus közvélemény vár és elvár.”⁹⁵

A “római iskola” második generációnak fő műveként az 1937-es Párizsi Világkiállítás magyar pavilonján keresztül ismerttet meg P. Szűcs Julianna, és kihangsúlyozza, hogy itt tisztán

⁹⁴ P. Szűcs 1987, p. 72

⁹⁵ P. Szűcs 1987, p. 69.

külpolitikai megfontolások alapján dől el az alkotók kiválasztása.⁹⁶ *“Mi jellemzi az államivá lett “római iskola” első nagyobb szabású ösztönművészeti teljesítményét? Mindenekelőtt az a kompromisszum, amely életre hívóját, a kultúrpolitikai pillanatot is jellemzi.”*⁹⁷ A kiállítás ugyanis nagyszerű lehetőség a *“nemzeti értékeire támaszkodó, de azért nyugatbarát Magyarország imázsának”* bemutatására.⁹⁸ A templomkonceptiót egy 38 méteres, aszimmetrikusan, “rómaiisan” elhelyezett torony hangsúlyozza. A Campanile-szerűséget külön kiemeli, hogy a toronysisak Árkay, Kotsis Iván és Rimanóczy Gyula otthoni megoldásait tükrözi, valamint a Pontiniában látott szakrális építmények stílusát.

Mindez azért fontos, mivel Párizsban “rómainak” lenni önmagában is jelentést hordoz a kortársaknak. *“1936 őszén, tehát amikor a megbízások kiíratnak és részben el is készülnek, Olaszország éppen vörös posztó volt az antanthatalmak országaiban. A stáb kiválasztása így aligha a véletlen műve, és szoros összhangban van azokkal a titkos diplomáciai manőverekkel, amelyek Magyarország szolidaritásáról biztosítják Mussolinit.”*⁹⁹

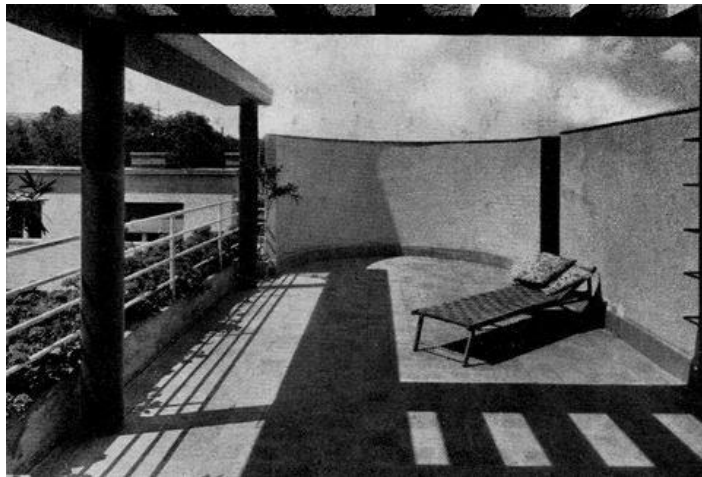
⁹⁶ Uő., p. 101.

⁹⁷ Uő., p. 101

⁹⁸ Uő., p. 102.

⁹⁹ Uő., p. 103

A magyar olasz kapcsolatok, és a “római iskola” leírásából nem szabad kihagynunk az Árkaiak és Rimanóczy Gyula mellett az Olgyay testvérpár munkásságát sem.

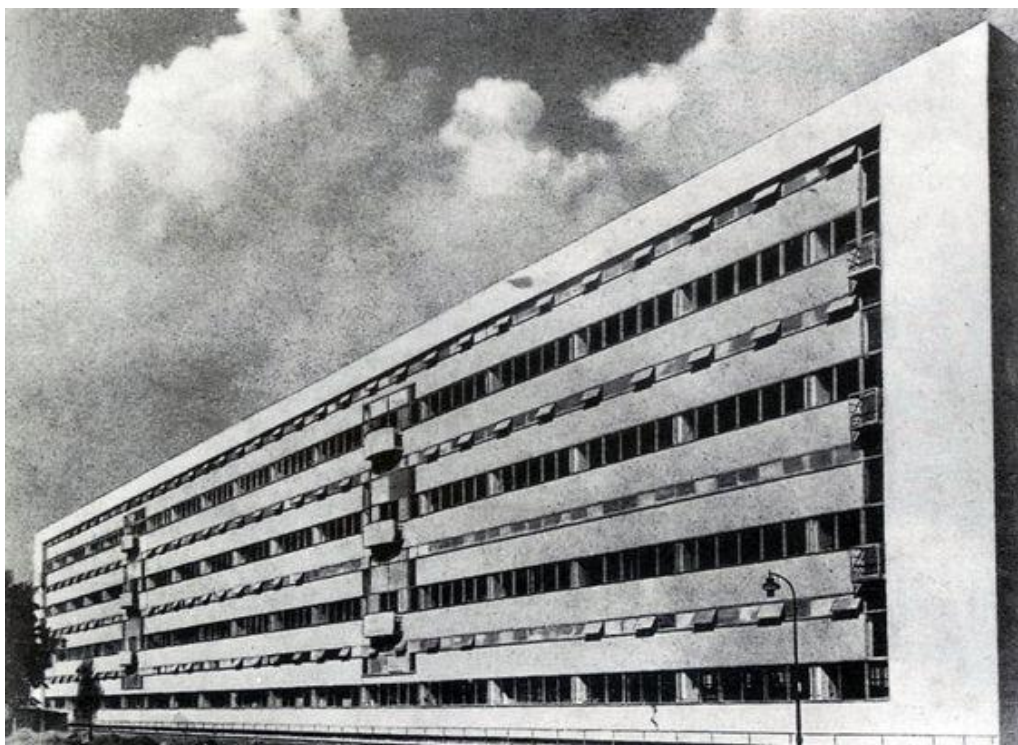
Olgyay Aladár - Olgyay Viktor, Bérház, Budapest, XII. Városmajor utca 50/b, 1941

Kovács Zsófia tanulmányában a következőket olvashatjuk a testvérpár munkásságáról:

“A testvérpár egyaránt jelentős eredményeket ért el “az építészetelmélet, a tervezés, és a gyakorlat területén is. (...) Ketten együtt olyan intenzív munkára voltak képesek, a megértés olyan fokára jutottak el, amire egyetlen egyedülálló építész vagy kutató sem volt képes.” - emlékezik róluk Pr. Jeffrey Cook, az Arizonai Egyetem tanára. Építészmérnöki diplomájukat Budapesten szerezték 1934-ben, az egyetem után többéves külföldi tanulmányutat tettek. Viktor először Rómában, a Scuola Superiore di Architettura-n tanult két évet, ahová feltehetően testvére is elkísérte, majd az Egyesült Államokban, a Columbia Egyetem ösztöndíjasaként tanultak. Később eljutnak Párizsban és Londonban is, ahol találkoznak Le Corbusier-vel és Breuer Marcellel.”¹⁰⁰

¹⁰⁰ Lásd: Kovács Zsófia, *Olgyay & Olgyay Építészek - Innovatív tervezési módszerek a '40-es években.* p. 182.

Az olasz hatás a II. világháború alatt folyamatosan készült terveiken és a megvalósult épületeiken egyaránt megmutatkozik.¹⁰¹

Stühmer Csokoládégyár új épülete, 1941. - Az Olgyay fivérek a dél-pesti Vágóhid utcába Európa egyik legmodernebb gyárépületét tervezték

(Forrás:http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop412A/2011-0055_tobblakasos_hazak/ch02.html#id529608)

Munkájukat később külföldön, a Princeton egyetemen folytatják, ahol főként építészeti, különösképp a benapozással kapcsolatos témájú kutatásokat folytatnak, az eredményeket több megjelent könyvük rögzíti.¹⁰² Csakúgy, mint a legtöbb ebben a korszakban alkotó építész életműve, az Olgyay testvérpár munkássága is méltatlanul kevés visszhangra lelt, és máig kevésbé ismert Magyarországon. További, a témánkat kiegészítő publikáció Urbán Erzsébet és

¹⁰¹ *A teljesség igénye nélkül: a Városmajor utca 50. és 110. alatti házak, hotelek, gyárépületek (Stühmer csokoládégyár), kiállítási csarnokok, családi házak és városrendezési tervek.*

¹⁰² *Olgyay, Olgyay, Solar Control and Shading Devices. Princeton, 1957.; uők., Design with Climate - bioclimatic approach to architectural regionalism. Princeton, 1963.*

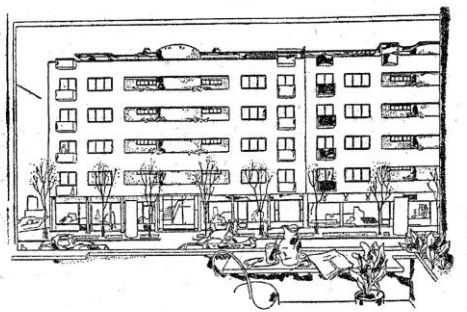
Vukoszlávjev Zorán, Árkay Bertalan templomépítészetét taglalja a második világháború után, itt az építészeti elemek, és a “római” hatás motívumkincsének részletesebb elemzésével ismerkedhetünk meg.¹⁰³

Az újra és újra elő kerülő hármasként képzett bejárati motívumról – mely exo-nartexet idéző forma – helyütt még egyszer jegyezzük meg, hogy a művészettörténészek erősen a „Római Iskolás” hagyományhoz kötik, de nem kivételesen használják”

Kiemelt szakirodalmi forrásanyagunk ezek mellett Ordasi Zsuzsa az Építés-Építészettudományban megjelent cikke: *Olasz-magyar építészeti kapcsolatok a két világháború között*.¹⁰⁴

Ebben elsőként Bierbauer Virgil a *Tér és Forma* folyóirat szerkesztőjének szerepét emeli ki, aki felhívta a szakma figyelmét a korabeli olasz alkotókra, aminek köszönhetően “a két világháború közötti magyar építészetben komoly olasz hatás fedezhető fel. Ez a hatás még a háború utáni hazai középület-építészetben is érezhető.”

Megemlíti olasz szaklapokat is, amik a külföldi alkotó magyar építészek munkáit közlik, például Olgyay Viktor és Aladár, akik “bár csak pár évet tevékenykedtek Olaszországban, rövid római tartózkodásuk alatt is rendkívüli sikert értek el: 1935-ben felépült egy lakóházuk Monte Verde területén, amelynek tervét az *Architettura* folyóirat publikálta is más terveikkel együtt.”¹⁰⁵

FRATELLI OLGYAY: Casa a piú appartamenti.

9. kép. Olgyay Viktor és Aladár lakóházterve (1935); publikálta az *Architettura* folyóirat 1936. április

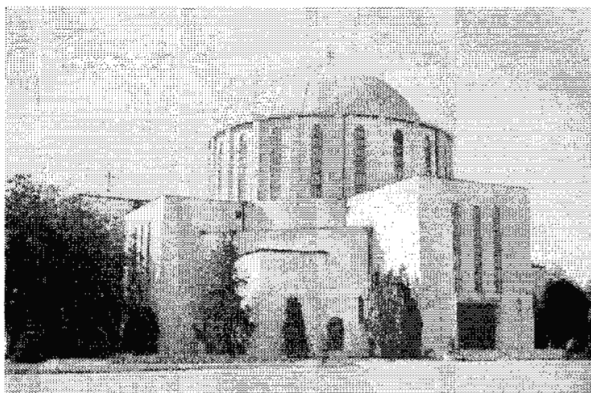
¹⁰³ Urbán Erzsébet, Vukoszlávjev Zorán, Árkay Bertalan templomépítésze a második világháború után. *BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, Budapest, Architectura Hungariae 15 (2016) 1*

¹⁰⁴ Ordasi Zsuzsa: *Olasz-magyar építészeti kapcsolatok a két világháború között* in *Építés-Építészettudomány*

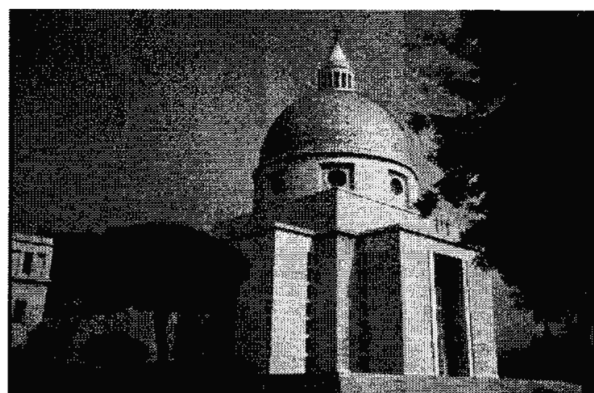
¹⁰⁵ *Uo.* 133. oldal

A cikk szintén megemlíti a római ösztöndíjasokat, akik 1928-tól közvetlen kapcsolatba kerültek a helyi folyamatokkal (*Ordasi Zsuzsa: Olasz hatások a két világháború közötti magyar építészetben. In: Weichinger Károly (1893-1982) OMvH Magyar Építészeti Múzeum, Budapest 1994. 6-12.*)

Részletesebben foglalkozik Árkay Aladár és Bertalan templomépítészetével, részletezve a városmajori templom jellegzetes olaszos vonásait: “Formaképzésben előképet jelentettek a magyar építészek számára az ezekben az években épült templomok. Árkay Aladár (1868 - 1932) és fia, Bertalan (1901-1971) munkáiban igen erősen jelentkezik a kortárs olasz hatás: főművük, a Városmajori templom (1932-1933) több elemében is jól érezhető ez. Az egyszerű kubusokból álló formája, a hangsúlyos íves portál kortárs olasz megoldásokat idéz (17.kép), de különösen érdekes, a magyar építészetben először jelentkező árkádos folyosóval a templomtesthez kötött különálló harangtorony megjelenése, amely Árkay Bertalan itáliai ösztöndíjának is sajátos emléke. Hasonló árkádos folyosó övezi a szintén olasz hatást mutató, centrális alaprajzú, betonhéjas kupolás fedésű Mohácsi emléktemplomot is, amelyet közös tervük alapján Árkay Bertalan 1929-42 között épített” (18-20.kép)

19. kép. Árkay Aladár – Árkay Bertalan: Fogadalmi templom – Mohács (1929–1942)

20. kép. Arnaldo Foschini: Chiesa dei Santi Pietro e Paolo (Róma, l'EUR, 1938)

Az itteni templomok példái közé szűrnánk be az Asmarában található, hasonló stílusjegyeket felmutató Enda Mariam katedrális, amely szintén az 1930-as évek folyamán épült Ernesto Gallo 1920-as terveinek egy ismeretlen olasz építész által 1938-ban átdolgozott tervei alapján.

Forrás: <http://www.asmera.nl/asmara-churches.htm>

A cikk megemlíti az ugyan nem olasz ösztöndíjas, de terveiben jelentős olasz hatást mutató Rimanóczy Gyula több munkáját is: “A különálló campanile a pasaréti ferences templom (1933-1934) esetében is megjelenik. Rimanóczy (1903-1958) eredetileg közvetlenül a templomtest mellé akarta helyezni, de megváltoztatva a tervet, a Pasaréti út tengelyében állította fel azt. Hasonló toronyelhelyezést az 1934-ben felavatott új, par excellence fasiszta mintavárosban, Sabaudiában látunk, ahol a városháza campanile-szerű tornya a városközpontba bevezető sugárút tengelyében emelkedik.” Rimanóczy legtöbb épülete főként Giuseppe Terragni és Alberto Santoris (1901-1998) munkáihoz köthetők.

A pasaréti templom archív képe

Forrás: <http://egykor.hu/budapest-ii--kerulet/pasareti-ter-buszmegallo/3194>

Sabaudia temploma az út fő tengelyében

(Forrás: www.ruggeroarena.com/wp-content/uploads/sabaudia.jpg?fit=1200%2C800)

Giuseppe Terragni Novocomum, Como és Rimanóczy Gyula, Szakáts villa, Budapest II., Pasaréti út 97.

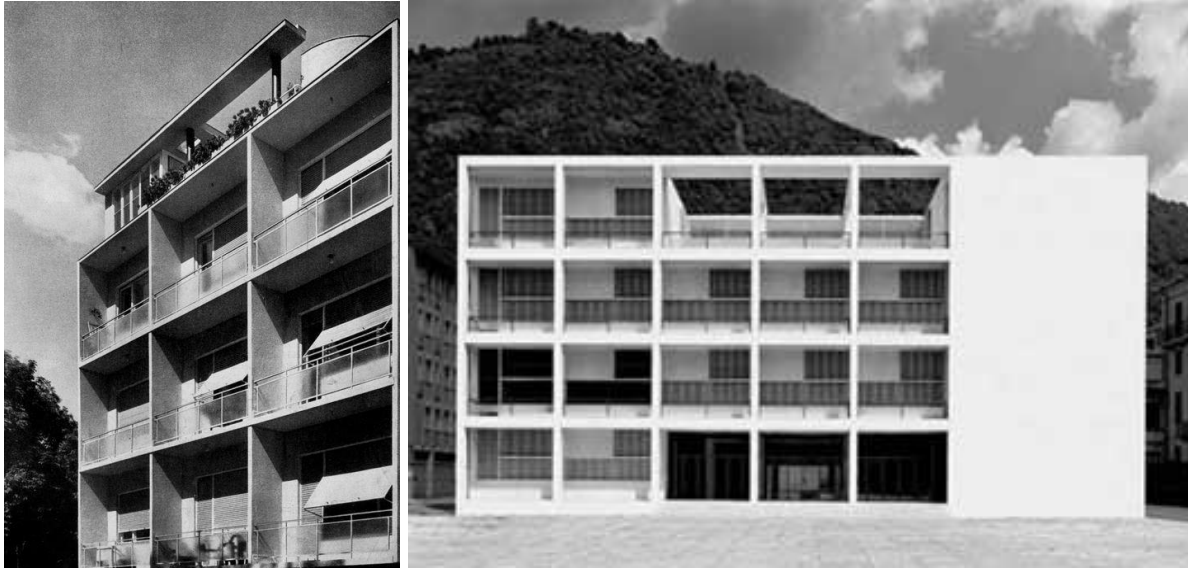
A cikk szintén megemlíti a már fentebb leírt Olgyay testvérpárt. “Viktor 1936-ban volt ösztöndíjjal Rómában, fivére, Aladár nem kapott ösztöndíjat. (...) Bérházuk egyenes megfelelést mutat Giuseppe Terragni (1904-1943), a milánói-comói racionalista csoport talán legtehetségesebb és leginvenciózusabb építészének 1927-1928-ban épült, sok kritikával illetett “Novocomum” elnevezésű lakóházával. Olgyayék is a comói épületen látható formákat alkalmazzák: a loggiákkal vízszintesen tagolt utcai homlokzatot kombinálják az üveg henger formájával, amelyet az épület közepén helyeznek el, s ezzel az épületet függőlegesen is, ritmikussá és szimmetrikussá rendezik.” Emellett épületeik egyes elemeiben a Casa del Fascio jellegzetes megoldásai, például az árnyékoló és párkány kialakítása köszönnek vissza.

Forrás:

<https://i.pinimg.com/236x/7e/2e/8f/7e2e8f1b6e2da842a9e62973d1bf8578--modern-buildings-budapest.jpg>

<https://i.pinimg.com/236x/5d/e2/01/5de20125811fe6d0ca8eb5a4685991e5--modernism-angles.jpg>

Forrás:

https://marquevictor.files.wordpress.com/2012/02/terragni_casa_fascio.jpg

<https://i.pinimg.com/236x/1c/86/03/1c8603e12ba9b369208bda0f9573a59c--modern-buildings-budapest.jpg>

Bár a magyar építészekre jelentős hatást gyakorolt az olasz tanulmányút élménye, Ordasi Zsuzsa írásából az is kiderül, hogy ez a hatás szinte teljes mértékben egyirányú volt, jelentős sikereket, és szaktekintélyt csak kevesen tudtak kiharcolni.

“Leginkább Faludi Jenőnek (1895-1981) sikerült alkotó kapcsolatba kerülni az olasz építészekkel: Eugenio Fuselli a visszaemlékezésében beszél is - konfliktusoktól egyáltalán nem mentes - együttműködésükről. Faludi szerepelt a római repülőtérhez készített neoexpresszionista berendezésterveivel az 1928 márciusában tartott első racionalista építészeti kiállításon, de egyéb seregszemléken is.

Firenzében dolgozott Giovanni Vedres (1903-1960), Rómában Nicola Visontai, Milánóban pedig “Dottore Architetto Laszlo Kovacs” (1901-1967), aki azonban Milánóban végezte tanulmányait is. Kovács Paolo Vietti Violi építésszel együttműködve sokáig Milánóban és Ankarában épített, majd a háború után önálló irodát nyitott. Már 1936-tól intenzív szakmai és baráti kapcsolatot tartott fenn Bierbauer Virgillel és aktívan részt vett a magyar építészek olaszországi szerepeltetésében.”

A fenti párhuzamok és példák mellett, hogy illusztrálják a hazai és az általunk kutatott olasz építészet összefüggéseit, azért is fontosak számunkra, mert Aszmara felbukkanása, az UNESCO és az EU támogatása lehet annak a jele, hogy a közvélemény most ért meg a modern építészet befogadására, megértésére. A felsorolt, és számos más hazai alkotás, csakúgy, mint az Aszmarában található házak, hiányt szenvednek karbantartás és elismertség terén. A hazai modern épületek az aszmaraiakhoz hasonlóan megérdemlik a figyelmet, és törődést, és akár turisztikai potenciált is hordozhatnak.

AZ UNESCO VILÁGÖRÖKSÉGI CÉLKITŰZÉSEIRŐL¹⁰⁶

A világörökségé nyilvánítás alapvető célja, hogy ösztönözze a tagországokat a kulturális és természeti kincsek megóvására, valamint az újabb lehetséges helyszínek felkutatására a listán már szereplő tagállamokon kívül és belül. Szorgalmazza az örökséggé nyilvánított területek karbantartása érdekében egy szakértő igazgatási tervezet megalkotását, és egy erről tudósító szervezet felállítását. Mindezekhez technikai segítség és szakértői tréningek is kapcsolódnak, illetve az UNESCO szervezete a közvetlen veszélybe került örökségek megóvására sürgősségi segélynyújtást is felkínál. Nemzetközi szervezet lévén szem előtt tartja a világörökség részét képző területek kommunikációjának elősegítését, és az érintkezési felületek megteremtését a tagok között konferenciák és workshopok megrendezésével. Célja továbbá a lakosság bevonása az épített és természeti örökség megóvásának folyamatába.

Ami Eritrea fővárosának világörökségek közé választását indokolja az UNESCO-hoz benyújtott pályázat értékelése szerint, hogy a város a 20. századi modernista városépítészeti kivételesen egységes példája, ami az alapvetően nyugati mozgalom építészeti elemeit afrikai kontextusba helyezi. Aszmara városszövetének motívumváltásai alapján nyomon követhető a várostervezés időbeli fejlődése, az újabb és újabb rendezési tervek megjelenése, valamint a viszonylagos alkalmazkodás a helyi kultúrához, és a domborzati adottságok kiaknázása, mely az olaszországi köztetek kialakításának egyik erőssége. A kolonialista tervezés az afrikai környezetben és a modernizmus szellemében nagy hangsúlyt fektet a funkcionális övezetek kialakítására, és teret enged a helyi hagyományokat is átörökítő, helybeli alapanyagokból megvalósuló sajátos és kísérletező, ugyanakkor a racionalizmus és a modernizmus eszméit követő, építészeti formavilág létrejöttéhez. Az építkezések helyi munkaerő és alapanyagok felhasználásával folytak, így a tervezők feladatába beletartozott a modern stílusra addig nem jellemző építőanyagok megismerése és harmonikus beillesztése a korszak építészeti formakincsébe.

¹⁰⁶ <http://whc.unesco.org/en/list/1550>
<http://whc.unesco.org/en/activities/567/>

Aszmara építésze és szerkezete egy kerek egészt alkot, bár korai építészetében található pár historizáló elem, összességében a világ egyik legteljesebb és legérintetlenebb modernista/racionalista épületállománya.

A városban hiánytalanul fennmaradt minden jelentős épületszerkezet, de csorbítatlan az eredeti városelrendezés is, beleértve a jelentős középületeket és a köztereket, aminek köszönhetően fennmaradt a terület történeti, kulturális, funkcionális és építészeti egysége, ugyanakkor az épületeknek ezidáig nélkülöznie kellett a jelentősebb karbantartási, felújítási munkákat, jóllehet a helyi, stabilan meleg és száraz klímának köszönhetően mai állapotuk még elfogadható. Helyenként előfordulnak idegen vagy elnagyolt helyreállítási próbálkozások, épület toldások az ezredforduló időszakából, de jelentős változtatás nem történt.

Védelmi és igazgatási előírások

2001-ben építési moratóriumot helyeznek a modernista városrészre, majd a Kulturális és Természeti Örökség Kiáltványa 2015-ben jogi védelem alá is vonja az ingatlanokat. Az Aszmara Örökségi Szervezet [Asmara Heritage Project] és a Department of Public Works Development felelősségi körébe tartozik az építési engedélyek kibocsátása, illetve a karbantartási munkálatok szabályozása a fennálló rendeleteknek megfelelően. A különböző léptékű és fókuszú intézkedések kardinális elemek Aszmara jogszerű védelméhez és a hatékony igazgatás biztosításához, s ez az igény hozta létre az Urban Conservation Master Plan és az Asmara Planning Norms and Technical Regulations szervezeteket. Mindezek a város szerkezeti és építészeti összetételének, arányos léptékének és jellegzetes modernista, mégis az afrikai kultúrába illeszkedő karakterének megőrzésében játszanak döntő szerepet.

Az UNESCO döntésének jelentősége számunkra

Aszmara kiemelése nem csak olyan szempontból érdekes, hogy az UNESCO ezzel a döntésével egy a globális viszonyok, és a korábbi nemzetközi kulturális érdeklődés szempontjából félreeső területet karolt fel. A modern építészeti örökségek védelme napjainkban még alig pár helyen kapott teret, és legtöbb esetben, erre talán Magyarország is jó példa lehet, a 20. század során

épült modern stílusú házak gyakran lebontásra, vagy átalakításra kerülnek, más esetben mindenféle karbantartás nélkül magukra hagyva várják a teljes leromlást. Legjobb esetben is csak egyes épületek védelme biztosított, így a teljes fennmaradt városközpont, és az autentikus városszövet védelme új léptéket teremtett a világ modernista alkotásainak védelme tekintetében.

Korábban modernista épületállomány nemzetközi szintű védelmével egyedül a Docomomo Konferenciasorozat foglalkozott kiemelten. A konferencia fő célja a modern építmények dokumentálása és állagmegóvása, melyet a kétévente megrendezett összejövetelekhez csatlakozó magánszemélyek, és egyéb önálló szervezetek végeztek.

Az UNESCO döntése azonban még nem jelent anyagi és kapcsolati tökélet, inkább ajánlásnak tekinthető, mely felhívja a figyelmet az érték megőrzésének jelentőségére. Felmerül tehát a kérdés, hogy vajon mihez kezdhet egy olyan elmaradott és mellőzött térség fővárosa, mint Eritrea. Hogyan tudja hasznára fordítani újdonsült nemzetközi hírnevét, és milyen további intézkedések szükségesek ahhoz, hogy az egyedülálló épületállomány védelme és megfelelő gondozása megvalósulhasson?

HELYI KEZDEMÉNYEZÉSEK AZ ÖRÖKSÉG VÉDELMERE

Az Asmara Heritage Project¹⁰⁷

A helyi AHP szervezet 2014 márciusában alakult meg kormányzati és egyéb helyi illetve nemzetközi szervezetek támogatásával. 2005 januárjában az AHP nyújtotta be az eritreai főváros jelentkezését az UNESCO által elismert világörökségek várományosainak listájára.

A jelentkezést követően, szeptember 9-én Dr. Edward Denison, az “Asmara: Africa’s Secret Modernist City” társszerzője az Africa Research Institute-nál tartott beszédében tíz fő pontban indokolja Asmara nemzetközi kulturális jelentőségét, melyből pár részletet emelünk ki:

¹⁰⁷ <https://www.africaresearchinstitute.org/newsite/event/9-september-event-modernist-architecture-in-asmara-eritrea/>

1. A modernizmus nem csupán nyugati világban megtalálható, hanem globális jelenség. Afrika, Ázsia, Dél-Amerika egyike sem elhanyagolható területek a stílusirányzat szempontjából. Aszmarában ráadásul a világ talán legkoncentráltabb és autentikusabb modernista épületállományát tudhatja magáénak. Az olasz megszállást követően 1935-36-tól kezdve a helyi építészetben uralkodóvá válik az akkor fénykorát élő fasiszta rendszert hirdető építészeti stílus.

3. Míg az Aszmarában felépülő házak tervezői túlnyomórészt olaszok, az építkezések lebonyolítását kétség kívül eritreai lakosok végezték. A nyugati modernizmusban szinte kizárólagos vakolat mellett itt megjelennek helyi anyagok is, mint a lignit, a gránit és a bazalt. Ez azt is jelenti, hogy az itteni szerkezetekben és burkolatokban feltűnnek a nyugati modernizmushoz nem köthető elemek.

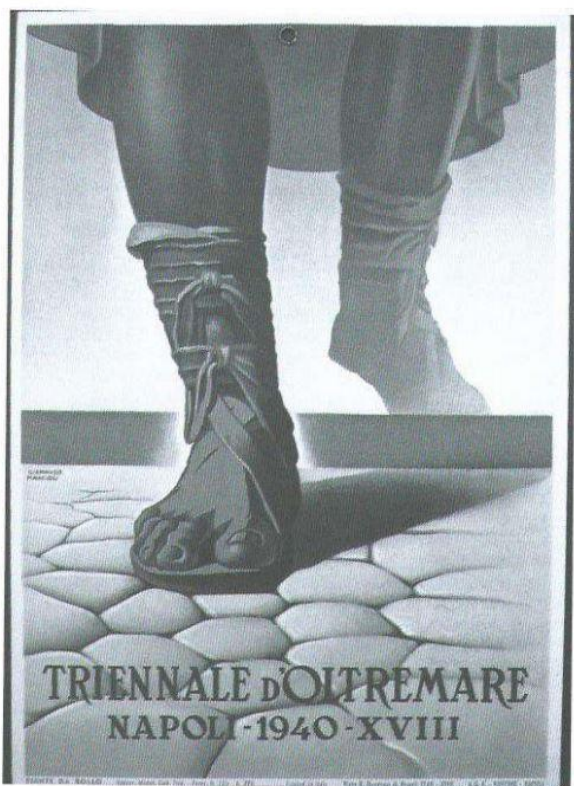
5. Az Eritreába érkező olasz építészek háttéréről és indíttatásáról alig található információ áll rendelkezésünkre, ami azonban nagyon fontos szempont munkájuk megértése során, hiszen legtöbbször a tervezők portfóliója nem fellelhető, így arról sem található összehasonlító adat, hogy az itteni munkájuk hogyan és milyen mértékben befolyásolta későbbi pályafutásukat. A kolonializmus zászlaját lengették, vagy épp Mussolini diktatúrája elől menekültek ide? Ebben a kérdésben kiemelt szerepe van az ikonikus Fiat Tagliero töltőállomás futurista épületének, hiszen a futurizmus az 1910-es évekig népszerű, de Mussolini hatalomra jutása után mellőzötté válik. A Fiat Tagliero ezzel szemben 1938-ban épült.

8. A Cultural Assets Rehabilitaton Project keretében nagy erőfeszítéseket tesznek azért, hogy az UNESCO döntése jóvoltából ne csak Aszmar, hanem Eritrea más régiói, és a környező államok is profitálni tudjanak a nemzetközi támogatásból.

KONKLÚZIÓ

A dolgozatban bemutatott kutatásunk alapján, ami a számunkra hozzáférhető szakirodalmon és publikációkon alapul, a következő válaszokat kaptuk az absztraktban megfogalmazott kérdéseinkre:

A 20.sz.-i gyarmati építészetben, ahol a modern az uralkodó stílusirányzat, az építetők nem az európai modern mozgalom elméleti háttere miatt választották ezt az irányvonalat. Ezt Aszmara (és az ETH tanulmányokból megismert Nairobi, Casablanca¹⁰⁸) példáján első sorban a várostervek mutatják számunkra, melynek a rasszista szegregációja nem egyeztethető össze a modernizmus kezdetein jellemző baloldali, szociális célkitűzésekkel. Itt már az uralkodó stílusirányzat, tehát a divat/luxus és a jövőbe tekintés motiválja a modern építészeti formanyelv használatát.

4.19 Triennale d'outremare, Napoli, 1940–XVIII. Display Card, Giannusso Manciola (Illustrator)

109

¹⁰⁸ *ETH Studio Basel: The Inevitable Specificity of Cities és ETH Studio Basel, Jacque Herzog, Pierre de Meuron: Nairobi -Kenya: Migration Shaping the City*

¹⁰⁹ *Anderson, Sean: Modern Architecture and its Representation in Colonial Eritrea, 232. oldal*

A kérdéseink nagy részére csak akkor kaphatnánk választ, ha a tervező építészek életútját, szakmai tevékenységét fel tudnánk térképezni, erre viszont - meglepetésünkre - nem találtunk semmi információt. A Portugál Építészek Afrikában¹¹⁰ leírásából az derül ki, hogy van példa arra, amikor a gyarmati lehetőségek komoly vonzerővel bírtak mind életvitel, mint szakmai kiteljesedés szempontjából, de nem tudjuk, hogy ez Aszmara esetében is így volt-e. A 2000-es években megjelent szakirodalom nem, vagy csak nagyon felszínesen foglalkozik ezzel a kérdéssel, egyedül Santianni és Scarano értekezéséből¹¹¹ derül ki, hogy a tervezőket pályázat útján válogatták ki. Ebből feltételezhető, hogy cél volt egy egységesen magas minőség létrehozása a gyarmati építészetben, de egyetlen kapcsunk jelenleg az aszmarai építészet korabeli beágyazódására Carlo Enrico Rava éles, bíráló kritikája¹¹², és az ő közreműködésével szervezett olaszországi kiállítások. Ebből azonban nem derül ki, hogy az Aszmarát tervező számos építész milyen szakmai tekintéllyel és tapasztalattal bírt akkor, amikor bekerült ebbe a nagyszabású projektbe.

Az UNESCO-hoz benyújtott pályázatban is ez kerül kiemelésre, illetve a mi véleményünk is az, hogy az aszmarai modern nem az egyes épületek kiemelkedő minősége miatt képvisel értéket, hanem az egész "csomag", az egész jelenség különlegessége. A tény, hogy milyen rövid idő alatt épült fel a város, a 4100 modern épületet tartalmazó egység, ami viszont a különböző irányzatok jelenléte miatt meglehetősen változatos képet mutat, illetve az, hogy ez egy időkapcsolaként máig változatlanul fennáll. Azt viszont nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Aszmara értékének méltatásakor sokszor nem esik szó a politikai-ideológiai háttérrel, pedig egy ilyen léptékű és ennyire homogén fejlesztés nem jöhetett volna létre Mussolini nagyszabású hódítási tervei nélkül. Nem hagyható ki az Aszmara-sztoriból a tény, hogy az erőszakos gyarmatosítási terv végrehajtásához szükséges első lépésként valósult meg a város, és a minőségének kialakításában is elsődleges szerepe volt annak a szándéknak, hogy ez válhasson majd az Eritreát, Olasz Szomáliát és Etiópiát magába foglaló *Africa Oriental Italiana* fővárosává.

¹¹⁰ Kultermann, Udo: *New Directions in African Architecture*. p.029.

¹¹¹ Santianni, Vittorio con tutor Prof. Rolando Scarano: *Il razionalismo nelle colonie italiane 1928-1943 - La nuova architettura delle Terre d'Oltremare*,

¹¹² Bader, Vera Simone: *Moderne in Afrika*

Kutatásunk alapján azt a következtetést vonjuk le, hogy a város alapos megismeréséhez és a történetének, fejlődésének részletes feltárásához, illetve a jövőbeli lehetőségeinek feltérképezéséhez a következőket tehetjük:

1. ARCHÍVUMKUTATÁS - feltáratlan körülmények tisztázása

Egyrésztől szükség van további levéltári, archív kutatásra ahhoz, hogy megkíséreljük megválaszolni az építészek személyéhez fűződő kérdéseket. A “megrendelői” oldalának története meglehetősen jól feltérképezhető a források alapján, viszont az alkotók motivációja, szakmai helyzete nem, pedig ez befolyásolhatja a létrehozott építészeti minőség megítélését is.

A Ravához kapcsolódó írás említést tesz arról, hogy az olaszok komoly felméréseket végeztek Aszmarában a nagymértékű építkezések előtt, és Rava a kritikájában ezeknek a figyelembe vételét kéri számon a tervezőkön- de hogy mit tartalmazott ez az előzetes kutatás, egyelőre szintén rejtély.

Az Aszmarasztori korabeli európai recepciótörténete nincsen feldolgozva a szakirodalomban, pedig ennek az építészeti értékelés szempontjából nem elhanyagolható jelentősége van, hiszen Olaszországban sok példát látunk kiemelkedő modernista alkotásokra.

Ezekre az adatokra vagy olaszországi, valószínűleg milánói archívumokban lehet rátalálni, a *Corriere Eritreo* című gyarmati újság lapjain, vagy pedig az aszmarai levéltárban.¹¹³

¹¹³ Bader hivatkozik feltáratlan aszmarai archívumokra könyvében: *Bader, Vera Simone: Moderne in Afrika*

2. TEREPMUNKA - a jövőbeli lehetőségek feltérképezése

Az UNESCO listájára kerülés, és az utóbbi pár év nemzetközi fórumokon publikált cikkei¹¹⁴ arra engednek következtetni, hogy Aszmara körül olyan új folyamatok vannak kialakulóban, amelyek jelentősen befolyásolhatják a város és örökségének jövőjét.

Nyilvánvalóan az egyik legfontosabb tényező ilyen szempontból, hogy az egész jelenségnek milyen a beágyazottsága ott, a helyszínen - vannak kísérletek átépítésre, formálásra? Hogyan értékelik az eritreaiak a fővárosuk építészeti hagyatékát? Mennyire ismert helyben a története, és van-e ennek valami hatása a mai értékelésére, megítélésére? A 2001-ben kiadott, modern városrészeire vonatkozó építési moratórium egy biztató jel, hogy meg akarják óvni az örökséget jelenlegi állapotában, vagy egy esetleges rombolási-pusztulási folyamatra hívja fel a figyelmet?

Azt tudjuk, hogy vannak helyi szervezetek¹¹⁵, akik az örökségben gazdasági potenciált is látnak a kulturális értéken kívül, ami egy teljesen jogos hozzáállás egy ennyire elmaradott, szegény országban. A történelem azt tanúsítja, hogy az európai belenyúlás nem indította el az ország belső, szerves fejlődését. Kérdés, hogy egy újbóli európai jelenlét képes-e ezt megtenni, vagy ugyanúgy elzárkózik az országtól magától, mint az 1930-as években? Az Európai Unió External Action divíziója által 2017 januárjában meghirdetett projekt¹¹⁶ milyen eszközöket tud alkalmazni az örökség védelme érdekében?

¹¹⁴ <https://www.africaresearchinstitute.org/newsite/event/9-september-event-modernist-architecture-in-asmara-eritrea/>

<http://www.washingtontimes.com/news/2007/sep/15/eritreas-futurist-secret/>

<http://www.economist.com/blogs/prospero/2016/07/architecture-eritrea>

<http://edition.cnn.com/2016/03/17/design/asmara-eritrea-modernist-city/>

<https://www.theguardian.com/world/2015/aug/18/eritrea-asmara-frozen-in-time-africas-little-rome>

<http://architizer.com/blog/modernist-asmara-an-italian-architectural-experiment-in-africa/media/1537494/>

¹¹⁵ Cultural Assets Rehabilitation Project of Eritrea, Asmara Heritage Project

¹¹⁶ Lásd: https://eeas.europa.eu/delegations/eritrea/19284/history-will-be-revived-asmara-africas-modernist-city-one-astonishing-cutting-edge_en

Jogosan merülnek fel kétségek azzal kapcsolatban is, hogy az UNESCO listáján való szereplés hozzásegíti-e Aszmarát bármilyen fejlődéshez, vagy a feltámadó figyelem inkább veszélyt jelent az építészeti örökségre nézve is, mint előnyt? A listán való szereplés első sorban kötelezettségeket ír elő a tagoknak, tiltásokat állít fel, ami a vagyonos európai környezetben általában elegendőnek bizonyul az örökségek népszerűsítésére és megóvására is.

Az UNESCO törekvése azonban, hogy minél több afrikai helyszínt is felvegyen a listájára, rávilágít a kérdésre, hogy vajon ebben a közegben is alkalmazhatóak-e az Európában bevált módszerek. Láttunk már példát rá, hogy a szervezet jelenléte és tevékenysége nemhogy az örökség megóvásához járult hozzá, hanem annak pusztulását gyorsította fel: miután a Hassan Fathy által tervezett Új Gurna modellfalu világörökségi helyszínné vált, a helybeliek több esetben is inkább a védeni kívánt épületek kárára tettek, mint védelmére, hiszen az ő szemükben a vályogházak az elmaradottságot, nehézséget és használhatatlanságot képviselik, nem egyedülálló kulturális értéket. Az UNESCO megjelenésével sorra tűntek el a házak, mivel a helyiek attól tartottak, hogy később a “védelem” miatt nem bonthatják el őket, pedig az ő érdekük pont ennek az ellenkezőjét diktálta.¹¹⁷

A különösen jól érzékelteti, hogy mindennemű beavatkozás a helyszín és az emberek érdekeinek nagyon pontos feltérképezését és megértését igényli, mivel ennek hiányában akár komoly károkat is okozhat- nagyon fontos tehát az adekvát beavatkozási pontok megtalálása.

¹¹⁷ <http://whc.unesco.org/en/activities/637/>

Ezt a jelenséget a szerzők és a konzulens személyesen tapasztalták a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Ipari és Mezőgazdasági Épülettevezési Tanszékén indított, 2015 óta tartó *Hassan Fathy survey project* terepmunkái és kutatásai során.

BIBLIOGRÁFIA

Adatbázisok, internetes források

The CIA World Factbook

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/er.html>

utolsó letöltés: 2017.10.29.

UNESCO Világörökségi lista

<http://whc.unesco.org/en/list/1550>

utolsó letöltés: 2017.10.29.

UNESCO jelenlegi célkitűzései a világörökséggel kapcsolatban

<http://whc.unesco.org/en/activities/567/>

utolsó letöltés: 2017.10.29.

Az Európai Unió “External Action” programjában meghirdetett Aszmara-projekt leírása:

https://eeas.europa.eu/delegations/eritrea/19284/history-will-be-revived-asmara-africas-modernist-city-one-astonishing-cutting-edge_en

utolsó letöltés: 2017.10.29.

<https://www.africaresearchinstitute.org/newsite/event/9-september-event-modernist-architecture-in-asmara-eritrea/>

utolsó letöltés: 2017.10.29.

<http://www.washingtontimes.com/news/2007/sep/15/eritreas-futurist-secret/>

utolsó letöltés: 2017.10.29.

<http://www.economist.com/blogs/prospero/2016/07/architecture-eritrea>

utolsó letöltés: 2017.10.29.

<http://edition.cnn.com/2016/03/17/design/asmara-eritrea-modernist-city/>

utolsó letöltés: 2017.10.29.

<https://www.theguardian.com/world/2015/aug/18/eritrea-asmara-frozen-in-time-africas-little-rome>

utolsó letöltés: 2017.10.29.

<http://architizer.com/blog/modernist-asmara-an-italian-architectural-experiment-in-africa/media/1537494/>

utolsó letöltés: 2017.10.29.

Az Új Gurnai projektről megjelent UNESCP jelentés:

<http://whc.unesco.org/en/activities/637/>

utolsó letöltés: 2017.10.29.

Nyomtatott szakirodalom

Antoni, Folkers: Modern Architecture in Africa, Amsterdam, SUN Architecture and Author, 2010

Stefan, Boness: Asmara - Africa's Jewel of Modernity, Jovis Verlag, Berlin, 2016

Stefan, Boness: Asmara - The Frozen City, Jovis Verlag, Berlin, 2006

A., Sartoris: Gli elementi dell'architettura funzionale. Sintesi panoramica dell'architettura moderna, Milano, Editore Ulrico Hoepli, 1935

N., Labanca: Oltremare, Storia dell'espansione coloniale italiana, Bologna, Società editrice il Mulino, 2002

Bilancioni, Guglielmo: Eugenio Fuselli. Poesia e urbanistica. Bologna, Pendragon, 1994.

Singerman, Diane: Cairo Contested. Governance, Urban Space, and Global Modernity. The American University in Cairo Press, 2009.

C. Cresti, B. Gravagnuolo, F. Gurrieri: Architettura e città negli anni del fascismo in Italia e nelle colonie, Firenze, Angelo Pontecorboli Editore, 2004

A. Pica: Architettura moderna in Italia, Milano, Editore Ulrico Hoepli, 1941

Ordasi Zsuzsa: Olasz-magyar építészeti kapcsolatok a két világháború között in Építés-Építészettudomány 38. kötet, 1-2. szám, 2010. március, Akadémiai Kiadó, Budapest 2010

Ordasi Zsuzsa: "Mussolininek mindig igaza van" A modern építészet néhány kérdése Mussolini Olaszországában, Art Limes - Diktatúra és művészet, 2004.1+

Baku Eszter: Weichinger Károly és a pécsi Pálos templom és kolostor építéstörténete. In: Sarbak Gábor (szerk.): *Pálosaink és Pécs*. Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Kiadója, Budapest 2016.

Baku Eszter: L'influenza del Novecento italiano nell'architettura ungherese tra le due guerre mondiali. Thema: Rivista dei beni culturali ecclesiastici 2014. Paper: linfluenza-novecento-italiano-nellarchitettura-ungherese-guerre-mondiali/

P. Szűcs Julianna: A Római Iskola, Békéscsaba, Corvina Kiadó, 1987

Anderson, Sean: Modern Architecture and its Representation in Colonial Eritrea, An Invisible Colony, 1890-1941, Ashgate, 2015

Kovács Zsófia: Olgyay&Olgyay építészek - Innovatív tervezési módszerek a '40-es években, in Példázatok a megismerésről és továbbépítésről - BME Építész mesterkurzus kiadványa, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 2015

Avermaete, Tom; Lagae, Johan : L'Afrique, c'est chic - Architecture and planning in Africa 1950-1970, in OASE #84, NAI Publishers, Rotterdam, 2010

Lambrichs, Anne: Vágó József: in Az építészet mesterei sorozat, Holnap Kiadó, Budapest, 2005

Santianni, Vittorio con tutor Prof. Rolando Scarano: Il razionalismo nelle colonie italiane 1928-1943 - La nuova architettura delle Terre d'Oltremare, Università degli Studi di Napoli "Federico II" - Facoltà di Architettura Dipartimento di Progettazione Architettonica e Ambientale

Kultermann, Udo; Frampton, Kenneth: World Architecture: A Critical mosaic 1900-2000 (from Central & Southern Africa). Springer, 2000.

Kultermann, Udo: New Directions in African Architecture. Braziller, 1969

Young, Crawford: The Postcolonial State in Africa. University of Wisconsin Press, 2012.

Benevolo, Leonardo: Introduzione all'architettura. Roma-Bari, Laterza, 1977.

Bader, Vera Simone: Moderne in Afrika. Mann Verlag, 2016.

Denison, Edward; Yu Ren, Guang; Gebremedhin, Naigzy: Asmara - Africa's Modernist City. Merrell, 2003.

ETH Studio Basel, Contemporary City Institute: Belgrade Formal In-Formal - a research on urban transformation. Scheidegger & Spiess, 2011.

ETH Studio Basel: The Inevitable Specificity of Cities. Lars Müller Publishers, 2015.

ETH Studio Basel, Jacque Herzog, Pierre de Meuron: Nairobi -Kenya: Migration Shaping the City. Lars Müller Publishers, 2014.

TANULMÁNYOK:

United Nations Department of Economic and Social Affairs report: World urbanization Prospects. 2014

lásd:<https://esa.un.org/unpd/wup/Publications/Files/WUP2014-Report.pdf>

utolsó letöltés: 2017. 10. 29.

United Nations Habitat report: State of the World's Cities 2012/2013. 2013

lásd:<https://unhabitat.org/books/prosperity-of-cities-state-of-the-worlds-cities-20122013/>

utolsó letöltés: 2017. 10. 29.